

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

E számunk a

*Nemzeti
Kulturális
Alap*

támogatásával jelent meg

125. ÉVFOLYAM

BUDAPEST

2012. 1. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Bagi Zoltán Péter PhD, főlevéltáros, Csongrád Megyei Levéltár; *Balla Tibor* PhD, alezredes, a Bécsi Kriegsarchiv Mellett Működő Állandó Magyar Levéltári Kirendeltség vezetője; *Farkas Katalin* PhD; *Germuska Pál* PhD, tudományos kutató, Hadtörténeti Intézet, Juhász Balázs *Kincses Katalin Mária* kandidátus, felelős szerkesztő, Hadtörténelmi Közlemények; *Kiss Balázs* főkönyvtáros, Hadtörténeti Könyvtár; *Makai Ágnes*; *Markó György* kandidátus, ny. ezredes, Nagy L. István PhD, múzeumigazgató; *Parádi József* PhD, ny. r. ezredes; *Rosonczy Ildikó* szerkesztő, Magyar Napló; *Sallay Gergely* PhD, osztályvezető, Hadtörténeti Múzeum; *Solymosi József* PhD, főlevéltáros, Hadtörténelmi Levéltár; *Somogyi Gréta* PhD, szerkesztő, Hadtörténelmi Közlemények; *Tóth Ferenc* PhD, főiskolai tanár, Nyugat-magyarországi Egyetem; *Tulipán Éva* PhD, tudományos kutató, Hadtörténeti Intézet; *Veszprémy Márton* egyetemi hallgató, ELTE BTK

A tartalomjegyzékeket *Bognár Katalin* (angol), *Márkus Andrea* (francia), *Zachar Viktor Kristóf* (német) és *Cinkóczi Botondné* (orosz) fordította.

A Szerkesztőség kéziratot nem őriz meg és nem küld vissza!

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata

Főszerkesztő: Hausner Gábor
Felelős szerkesztő: Kincses Katalin Mária
Szerkesztő: Somogyi Gréta

Szerkesztő bizottság:

Ágoston Gábor, Balla Tibor, Bona Gábor, Bonhardt Attila, Czigány István, Csikány Tamás, Dombrády Lóránd, Hajdu Tibor, Hermann Róbert (a szerkesztő bizottság elnöke), Horváth Miklós, Kedves Gyula, Kovács Vilmos, Lenkefi Ferenc, Markó György, Okvách Imre, Pálffy Géza, Pollmann Ferenc, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Szakály Sándor, Székely György, Tóth Ferenc, Urbán Aladár, Varga J. János, Veszprémy László

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2–4. Postacím: Budapest, Pf. 7., 1250
Telefon: 325-16-44, 325-16-45, Fax: 325-16-46, E-mail: hkszerk@gmail.com
Elektronikus változat: www.epa.oszk.hu/hk

Kiadja:

a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2–4.
Postacím: Budapest, Pf. 7., 1250. Telefon: 325-16-00, Fax: 325-16-04
A kiadásért felel a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnoka.
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 2400,- Ft, negyedévre 600,- Ft

Előfizetésben terjeszti:

a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletég. Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Hírlapterjesztési Központban (1089 Budapest VIII., Orczy tér 1., postacím: 1900 Budapest, tel.: 06-1-477-64-06).
További információ: 06-80-444-444; hirlapelofizetes@posta.hu
Egyes példányok megvásárolhatók a nagyobb budapesti és vidéki hírlapüzletekben, valamint a Hadtörténeti Múzeum könyv- és ajándékboltjában.

A HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK 125. ÉVFOLYAMA ELÉ

Magyarország modern kori történetét a megszakított folytonosság (vagy a folytonos megszakítottság) jellemzi. A kiegyezést követően létrejött Osztrák-Magyar Monarchia valamivel több, mint fél évszázadot ért meg, az első világháborút követően újjáalakuló Magyar Királyság ennek nagyjából a felét, a féldemokratikus Magyarország a legjobb indulattal is három évet, a fosztóképzős népi demokrácia pedig valamivel kevesebb, mint fél évszázadot. Új kormányzatok, új államformák, új elitiek váltották egymást, időnként új megszállók érkeztek.

Mégis volt folytonosság ezen a Magyarországon, s ezt a folytonosságot a kultúra intézményei és orgánumai képviselték. Az iskolákat és múzeumokat ugyan időnként átnevezték, de ezek akkor is ugyanazok az egyetemek, gimnáziumok, általános iskolák, múzeumok maradtak. S ilyen folytonosságot képviseltek azok a tudományos folyóiratok is, amelyek javát az 1867 utáni időszakban alapították, s „annyi balszerencse közt, oly sok vizsálya után” is működtek és működnek máig is.

A magyar tudományosság legrégebb folyóiratai kétségkívül a tágabb értelemben vett történettudományhoz kötődnek. (Manapság, amikor a történettudományt annyi rosszízű támadás éri, még a más tudományágak felkent papjai részéről is, nem árt erre emlékeztetni.) A Századok és az Archeológiai Értesítő mellett dobogós helyen áll a mi folyóiratunk, a Hadtörténelmi Közlemények is. Immár 125. évfolyamába lépett. Pontosabban, a folyóirat – híven a korhoz, amelynek szülőtte és elszenvedője volt – huszonthárom évet ugyan nem tagadhat le a korából, de huszonthárom évfolyamot igen. Az 1888-ban alapított folyóirat első folyama tíz évet ért meg, s 1898-1907 között tíz évig szünetelt, nagyjából anyagi okokból. 1908-1943 között folyamatosan megjelent, de az 1919-1921., illetve az 1922-1923. évfolyamok összevontan jelentek meg. 1944-1953 ismét szünetelt a Közlemények, s csak 1954-ben indult újra.

E százhuszonöt év alatt a lapnak kiváló szerkesztői, illetve főszerkesztői voltak: olyan tudósok, mint Szendrey János, Pilch Jenő, Gyalóky Jenő, Zachar József, Ács Tibor vagy Csákváry Ferenc. A századvég és századelő időnként 7-800 oldalas kötetei a két világháború között jóval vékonyabbakká váltak, de a szakmai színvonal nem „vékonyodott el.” Olyan tudósok írtak a lapba, mint Berkó István, Markó Árpád, Tóth Zoltán. Ugyanakkor a folyóirat mind az 1918 előtti, mind az 1919 utáni évfolyamokban távol tartotta magát azoktól a témáktól, amelyek politikai vonatkozásai erősebbek voltak a történetész szakmaiaknál. Nyilván mindegyik évfolyamban voltak erősebb és gyengébb cikkek, de egyikben sem voltak olyanok, amelyek politikai elfogultságuk miatt rostálódtak ki a szakma emlékezetéből.

Az 1954. évi újraindítás után évtizedekig érzékelhető volt némi, hol erősebb, hol gyengébb politikai nyomás. A korábbi évtizedekhez képest megnőtt a jelenkor-történeti, azon belül is az 1917-1919., illetve 1939-1945. közötti időszak történetére vonatkozó tanulmányok, közlemények száma, de ne feledjük el, ez a folyóirat jelentette meg Markó Árpád többrészes tanulmányát a magyar katonai szaknyelv történetéről vagy Kumorovitz L. Bernát szintén többrészes munkáját a magyar nemzeti színek és a zászló kialakulásáról és történetéről. De itt kezdte publikálni Urbán Aladár az 1848-as nemzetőrség és honvédség szervezőtörténetét feltáró tanulmányait, Borus József a Dembiński fővezérségéről szó-

ló monográfiájának fejezeteit, Rázsó Gyula a 14-16. századi magyar hadtörténelemről, vagy Nagy László a Bocskai és Bethlen koráról szóló tanulmányait.

Az 1970-es évektől a „civil” történészek közül is egyre többen és egyre szívesebben írtak és írnak folyóiratunkba, elég ha Kubinyi András, Szakály Ferenc, Borosy András vagy Hajdu Tibor nevét említjük. A „HK” volt az egyik fontos „mellékhadszíntere” az 1960-1970-es évek Mohács-vitájának, elég, ha Perjés Gézának a vita szakmai megközelítését megalapozó, az Oszmán Birodalom európai háborúinak problematikájáról szóló korszakos tanulmányára utalunk. Általában elmondhatjuk, hogy a lap szerkesztői mindig is nagy hangsúlyt fektettek arra, hogy a magyar hadtörténelem jelentős fordulópontjairól időről időre újat mondó írások jelenjenek meg: csak Mohácsról vagy egy tucat írást közölt a HK az elmúlt 125 évben.

1990-ben az akkori főszerkesztő, Ács Tibor kezdeményezésére a lap visszakapta 1943 előtti címlapját s némelyik évfolyama nemcsak elérte, de meg is haladta a fénykor 800 oldalas köteteit. Üdvösen helyreállt az arány az egyes korszakok között, s manapság a folyóirat közép- vagy koraiújkoros számai legalább akkora népszerűségnek örvendenek, mint a második világháborúval vagy 1956-tal foglalkozó példányok. Lapunk – ellentétben más szakmai orgánumokkal – viszonylag gyakran ad helyet vitacikknek, elég, ha a második világháború, az 1956-os forradalom és szabadságharc vitás kérdéseivel, vagy a magyar hadtörténetírás szakmai lehetőségeivel foglalkozó polémiákra utalunk.

A lap eddig túlélte két világháborút, több rendszert és pénzügyi megszorítást. Reméljük, hogy továbbra is a magyar (had)történetírás olyan magas színvonalú, csak szakmailag, s nem politikailag elkötelezett orgánuma marad, mint az elmúlt 125 év nagyobb részében volt.

Hermann Róbert
a Szerkesztőbizottság elnöke

TANULMÁNYOK

NAGY-L. ISTVÁN

A CSÁSZÁRI-KIRÁLYI HADSEREG MAGASABBEGYSÉG-SZERVEZETE 1765–1815*

A francia forradalom a hadügy szinte minden ágára jelentős hatást gyakorolt. A francia rendi társadalom átalakulása olyan erőket szabadított fel, amelyek a hadviselés, illetve a szorosabban vett hadművészet alapvető átformálását hozták.¹ A francia forradalom legkitartóbb ellensége, a Habsburg Birodalom hadereje, az 1745 óta császári–királyinak nevezett hadsereg is jelentős átalakuláson ment át a korszakban. A hétéves háború eredménytelensége arra ösztönözte a birodalom vezetését, főként a hadügyek irányítójává 1765-ben kinevezett II. József császárt, hogy hadseregreformot hajtson végre. Bár jelentős részeredmények vitathatatlanok, összességében mégsem sikerült a hadsereg minőségén érdemben javítani, amit a bajor örökösödési háború eseménytelensége² és a sokkal gyengébb ellenség ellen vívott 1788–1791-es török háború korlátozott sikerei³ bizonyítottak.

Az 1792-ben elkezdődött 23 éves háborús periódus során a császári–királyi hadsereg két területen, a harcászati és a magasabbegység-szervezet terén mutatta a legnagyobb változást. A kettő természetesen szoros kölcsönhatásban áll egymással, illetve a hadászati-hadműveleti átalakulással. A tanulmány a császári–királyi hadsereg magasabbegység-szervezetének fejlődését mutatja be a vonalharcászati utolsó időszakától kezdve a francia háborúk végéig. Ehhez elsőként meg kell vizsgálni azokat a külső és részben belső hajtóerőket, amelyek a változásokat indikálták, a korszak jelentős katonai gondolkodóinak véleményét, valamint a többi nagyhatalom hadseregében e téren történeteket.

A hadművészet átalakulása

A XVIII. század során az abszolút monarchiák állandó hadseregére épülő, dinasztikus célokért, bizonyos területek megszerzéséért, vagy megtartásáért indított háborúk korlátozott célúnak tekinthetők.⁴ A XVII. században kialakult vonalharcászati, illetve a hosszú, kevés csatát, de annál több manőverezést hozó hadjáratok rányomták bélyegüket a korszak háborúira. Az abszolút uralkodók számára a hadsereg hatalmuk legfőbb támaszát jelentette, de egyben az állami bevételek jelentős részét fel is élte. A hadseregeket az uralkodók személyes és dinasztikus céljaik érdekében használták fel. Ezek a korlátozott háborúk

* A tanulmányhoz szükséges kutatómunkát az Osztrák–Magyar Akció Alapítvány és a Habsburg-kori Kutatások Közalapítvány Habsburg Történelmi Intézet kutatói ösztöndíjai tették lehetővé, amiért ezúton is köszönetemet fejezem ki.

¹ A hadművészet 1974. 67–68. o.

² *Criste* 1904. 75–126. o.; *Tóth-Barbalics* 2002. 86–87. o.

³ *Criste* 1904. 143–225. o.

⁴ *Clausewitz* 1857. 114–137. o.; *Clausewitz* 1917. 545–560. o.

nem hoztak jelentős változást Európa életében. Kisebb-nagyobb területek gyakran cseréltek gazdát, de a társadalmi és gazdasági berendezkedésre vajmi kevés hatást gyakoroltak. A hadseregek hatékonyságának javítására folyamatosan történtek kísérletek, de ezek nem léptek át a társadalmi kereteken, így nem is jelentettek minőségi ugrást.

A francia forradalom alapvetően változtatta meg a háború minőségét, így a hadsereg, valamint a társadalom viszonyát is. A francia harmadik rend immáron nem pusztá elszenvédője lett a háborúnak, hanem valódi alakítója, mozgatórugója. Ez két fő irányban hatott a hadviselésre. Az egyik hatás a hadsereg állományában, a katonák számában, összetételében mutatható ki. A „levée en masse” elvét megfogalmazó rendeletek⁵ hatására hatalmas tömegeket vontak a hadsereg kötelékébe.⁶ Ezek kiképzésére a fronton elszenvedett kudarok sürgető szüksége következtében nem maradt elegendő idő, de nem is állt rendelkezésre megfelelő mennyiségű és minőségű tiszti és altiszti kar sem. A gyengén kiképzett katonákkal nem lehetett a vonalharcászat merev, sematikus mozdulatait végrehajtatni,⁷ lehetett viszont bízni a harci hevületükben, önállóságukban, kitartásukban. Ez vezetett el az oszlop-csatár harcászati rendszer kialakulásához, illetve a döntést kereső, erőösszpontosításon alapuló hadászat és magasabb harcászat fejlődéséhez.⁸

A másik lényeges hatást a háború céljának és jellegének átalakulásában találjuk meg. 1792–1793-ban a francia hadsereg és nemzet élethalálharcot vívott. Nem volt többé korlátozott a háború célja, hiszen a forradalmi vívmányok megőrzése lett a harc tétje. A hadiszerencse Valmy, Jemappes és Mainz melletti fordulatát követően nagyon gyorsan jutottak el a francia politikai – és nem utolsósorban gazdasági – körök a forradalom „exportjának”, a forradalmi hódításoknak célul tűzéséig. De már nem területekért, hanem a társadalmi változások kikényszerítéséért folyt a harc, a megtámadott felvilágosult abszolutista monarchiák élete lett a tét. Ez hozta magával a katonapolitika megváltozását, ami viszont a hadászat átalakítását indukálta. A hadjáratok sem területek megszállásáért, hanem az ellenséges hadseregek megsemmisítésének céljával folytak.⁹

Mindezek a tényezők közvetlen hatással voltak a hadseregek szervezetére. Az új hadászati és harcászati követelmények nagyon gyorsan átalakították a magasabbegység-szervezetet. A vonalhadseregek¹⁰ alkalmatlanok voltak megsemmisítő csapás kivitelezésére, de nem csupán a harceljárásuk, hanem szervezetük miatt is.¹¹ Az újfajta mentalitás gyorsaságot kívánt mind a hadszíntéren, mind a csatamezőn, amit a hadsereg tagolásával lehetett elérni. Az egységes, megszakítás nélküli vonal széttöredezett, a zászlóaljok, lovasezredek önállóan manővereztek, ami jelentősen növelte hatékonyságukat. A parancsnokok önállóságára, vakmerőségére építő harcászat szakított a vonalban történő mozgás-

⁵ A konvent 1793. február 23-i (szövege 24-i dátummal: *Déprez* 1908. 286–290. o.) és augusztus 23-i (szövege: http://www.1789-1815.com/leg_mil_1793_08_23.htm mentve: 2010. december 29.) rendeleteiről van szó.

⁶ A hadművészet 1974. 70–71. o.

⁷ *Erzherzog Karl* 1806. 84–85. o.; A hadművészet 1974. 497. (a forrásként feltüntetett oldalszám téves, mivel az első, 1806-os kiadás helyes oldalszáma: 83–88. o., a közölt oldalszámok a válogatott írásai első kötetére vonatkozhatnak, de annak pontos oldalszáma: 47–49. o.)

⁸ A hadművészet 1974. 76., 80–81. o.; *Jomini* 1838/a. 164., 319. o.; *Jomini* 1881. 77. 159. o.; *Jomini* 1862. 72–73., 139. o., az első hivatkozott szöveg magyarul: A hadművészet 1974. 603–604. o.

⁹ A hadművészet 1974. 79–81.; *Clausewitz* 1857. 106–108. o.; *Clausewitz* 1917. 540–541. o.

¹⁰ *Vonalhadseregek* a vonalharcászatot alkalmazó hadsereget nevezem.

¹¹ *Jomini* 1838/a. 310–323. o.; *Jomini* 1881. 155–162. o.; *Jomini* 1862. 135–141. o.

sal, ehelyett a csapatok zászlóaljankénti oszlopokban önállóan vonultak fel, ami sokkal rugalmasabb harcászatot biztosított.¹² Hadászati és hadműveleti szinten a hadseregeket összefegyvernemi magassabbegységekre, az első francia háborúban főként hadosztályokra osztották. A hadosztályok nagyon változó erőt képviseltek – 3–4 ezertől 12–15 ezer katonáig –, de mindegyikben megtalálható volt mindhárom fegyvernem.¹³ A hadosztályok a hadszíntéren külön meneteltek, de a csatatéren egyesültek, együtt harcoltak.

A francia hadseregben ez a folyamat 1793 elején zajlott le, de véglegesen az év végére alakult ki. Carnot 1793-as amalgám-rendelete¹⁴ a reguláris és milíciacsapatok összevonásával, vegyítésével egységes gyalogsági szervezetet hozott létre. A francia hadosztályokat általában három dandár alkotta, amelyből kettő gyalogos és tüzér, a harmadik lovas és lovastüzér alakulatokból állt. A hadosztályok önálló harcra voltak képesek, önállóan meneteltek, felderítést végeztek és harcoltak. Az új tagozódás legnagyobb hibája a lovassági és tüzérségi koncentráció hiánya volt.

A francia rendszer a második koalíciós háború során már a hadtest irányába történő módosulás jeleit mutatta, de az igazán nagy újdonság a Napóleon által 1805-ben kialakított hadtestszervezet volt.¹⁵ A császár gyalogoshadosztályaiban könnyű- és soryalagezredek, valamint általában 12 löveg kapott helyet, két–három hadosztály alkotott egy hadtestet, amelyhez egy könnyűlovasdandár, vagy -hadosztály tartozott tartalék nehéztüzérséggel. A nehézlövasságot egységes parancsnokság alatt hadosztályokba szervezte. Napóleon a tüzérség egy részéből tartalékot képezett hadseregszinten, amelyben nehézütegek mellett lovasütegek is helyet kaptak a gyors reagálás és a mozgékonyság céljával. Emellett a Császári Gárda a hadsereg legjobb, válogatott részét képezte. Ez a rendszer rendkívüli módon bevált, Napóleon egészen bukásáig nem is változtatott rajta.¹⁶

A hadtudomány és a magasabbegységek

A francia forradalomban kialakult a hadászati-hadműveleti önállósággal rendelkező magasabbegység, amely kezdetben hadosztály, a hadseregek létszámának emelkedésével hadtestszinten mutatható ki. Ezeket a formációkat a szükség hívta életre, belső szerkezetük elsősorban a harcászati szükségszerűségnek rendeltetett alá. A XVIII. század második felének katonai szakirodalmában a fő hajtóerőt a harcászat fejlesztésének igénye adta. II.

¹² *Guibert* 1772/a. 110–168. o.; *Jomini* 1838/b. 218–243. o.; *Jomini* 1881. 306–318. o.; *Jomini* 1862. 290–303. o.

¹³ A francia hadrendekhez és a hadosztálylétszámokhoz 1794-ben lásd: *Dupuis*, v.: *Les opérations militaires sur la Sambre en 1794. Bataille de Fleurus*. Paris, 1907. 5., 266–267. o.

¹⁴ Az általános rendelkezést 1793. február 21-én (szövege: http://www.1789-1815.com/leg_mil_1793_02_21.htm mentve: 2010. december 29.), részletezését 1793. augusztus 12-én (szövege: *Déprez* 1908. 316–325. o.) adták ki.

¹⁵ A hadrend pontos rekonstrukcióját lásd: *Alombert – Colin* 1902. 158–168. o.

¹⁶ A teljesség igénye nélkül néhány példa: 1809-ben: *Mayerhoffer-Criste* 1907. Anhang IX. 642–649. o.; *Saski*: *Campagne de 1809 en Allemagne et Autriche*. Tome deuxième. 377–379. o.; *Borogyinónál*: http://www.napoleon-series.org/military/battles/Borodino/Mikaberidze/OrdersofBattle/c_MikaberidzeOOB2.html (készítette: *Alexander Mikaberidze* és *Eman Vovsi*, mentve: 2011. december 30.); *Lipcsénél* 1813-ban: *Hoehn* 1913. Anhang III. 725–736. o.; 1815-ben: *Plotoh* 1818. *Beilagen* V. 13–18. o.

Frigyes,¹⁷ Lloyd¹⁸ és Guibert elsősorban a vonalharcászat keretei között keresték a megoldást a hatékonyság növelésére. II. Frigyes a ferde csatarendet dolgozta ki, és alkalmazta csatáiban, de a második vonalban oszlop alkalmazását nem próbálta ki „élesben”.¹⁹ Lloyd a pikások újólagos bevezetését ajánlotta, ami teljesen életképtelen ötlet volt.²⁰ Guibert II. Frigyeshez hasonlóan a gyalogsági oszlop bevezetésében látta a megoldást.²¹ Elméletét a francia hadsereg hadgyakorlaton ki is próbálta, így alkalmazásának némi tapasztalata már felgyülemlett a háború kitérése előtt is. Érdekes módon azonban egyik XVIII. századi szerző sem tért ki a hadsereg belső szervezetének kérdésére. Nyilván ez abból adódik, hogy nem látták szükségét a hadsereget egynél több állandó hadászati-hadműveleti egységbe szervezni, így a kérdés nem is vetődhetett fel. Lloyd hadműveleti vonalokról írott fejtegetésében felmerül egy harmincezres hadsereg három részre osztása,²² Guibert megfogalmazta a később Napóleon által tökélyre fejlesztett „külön menetelni, de együtt harcolni” elvet,²³ de az egyes részek szervezetét nem részletezi, nem von le elvi következtetéseket. A külön menetelő részek nem állandó magasabbegységeket, hanem ideiglenes kikülönítéseket jelentettek.

Az 1792 és 1815 közötti időszakban nem született jelentős elméleti munka, csupán Károly főherceg 1806-os, belső használatra szánt könyve²⁴ emelkedik ki, így a tapasztalatok feldolgozása az ezt követő idősakra maradt. Számtalan szerző foglalkozott a hadművészet különféle kérdéseivel, sokuknál került elő a magasabbegységek szervezete, most azonban csak a legfontosabbak, a legnagyobb hatásúak kerülnek bemutatásra. Általános jellemző, hogy a magasabbegységek szükségességét nem is vizsgálják, meglétüket természetesnek veszik.

Elsőként maga Napóleon értekezett a hadsereg összetételéről a Rogniat tábornok egyébként jelentéktelen munkájára²⁵ írt *Tizenhét megjegyzésben*.²⁶ A császár szerint egy 36 ezer gyalogosból álló hadsereg négy hadosztályra oszlik, amelyekhez 360 könnyűlovast, valamint két 6 fontos gyalogüteget kell beosztani. A hadseregben egy-egy könnyűlovast- (2700 fő, egy 6 fontos lovasüteg), dragonyos- (2100 dragonyos, 420 könnyűlovast, egy 6 fontos lovasüteg) és egy vérteshadosztály (2100 vértés, 210 könnyűlovast, két 6 fontos lovasüteg) található, valamint három 12 fontos üteg tartalékban. Az ütegeket hat ágyú és két tarack alkotta. A hadsereg összesen 49 170 főből állt, szerkezete megegyezik az 1805-ös modellel. Napóleon szerint a lovasságnak a gyalogság 1/4-ét, vagy 1/5-ét, a tüzérségnek 1/8-át kell alkotni. Természetesen nem feledkezik meg a műszakiakról és a jól szervezett vonatról sem, de ezeket nem számolja a hadsereg harcoló állományához.²⁷

¹⁷ A hadművészet 1974. 285–317. o.

¹⁸ Lloyd 1781. 20–68., 126–152. o.

¹⁹ A hadművészet 1974. 289–300. o.

²⁰ Jomini 1838/b. 219. o.; Jomini 1881. 306. o.; Jomini 1862. 291. o.

²¹ A hadművészet 1974. 291. o.; Guibert 1772/a. 110–168. o.

²² Lloyd 1781. 134–135. o.; A hadművészet 1974. 323. o.

²³ Guibert 1772/b. 1–69. o.

²⁴ *Erzherzog Karl* 1806.

²⁵ *Rogniat*: *Considérations sur l'art de la guerre*. Paris, 1817.

²⁶ *Napóleon* 1823/a–f.

²⁷ A hadművészet 1974. 418., 422–425. o., *Napóleon* 1823/a. 221–222., 229–233. o.; *Napóleon* 1823/c. 275–277., 285–289. o.; *Napóleon* 1823/e. 175–176., 182–185. o.

Clausewitz nem foglalkozott részleteiben a kérdéssel, mivel nem gyakorlati, hanem elvont, rendszerező szemszögből vizsgálta a hadsereget. A három fegyvernemet elemezve megállapította, hogy a gyalogság a legfőbb fegyvernem, de nem lehet meg a másik kettő nélkül,²⁸ arányukat tekintve a következő kérdést fogalmazta meg: „hátrány nélkül meddig szaporítható a tüzérség, hátrány nélkül mily kevésre szabhatjuk a lovasság számát?”²⁹

A hadsereg részekre történő osztásának a stratégia által támasztott követelményeknek kellett megfelelnie.³⁰ A kérdés tehát nem az, hogy milyen létszámúak legyenek a hadosztályok, hanem hány hadosztályból és hadtestből kell állnia a hadseregnek. Clausewitz szerint a legjobb lenne, ha a hadvezér közvetlenül irányíthatná az egész hadsereget, de mivel ez nem lehetséges, irányítási szinteket kell beiktatni. A hadvezér parancsa minden szinten veszt érejből, ezért lehetőség szerint a legkevesebb szint kell. De az sem jó, ha egy parancsnok túl sok katonát, vagy egységet irányít, mert általa a vezénylet veszt hatékonyságából. A német hadtudós szerint a négyes–ötös osztás a legjobb kompromisszum, de a cselekvési szabadság megtartása elengedhetetlen.³¹

Clausewitz nem vizsgálta a magasabbegységek összetételét részleteiben.³² Számára ez nem volt fontos, megelégedett azzal, hogy a hadsereg részeinek önálló hadműveletre alkalmasnak kell lenniük, ami nyilvánvalóan összefegyvernemiséget jelent.³³ Egyedül a dandár erejét teszi 2 és 5 ezer közé, amely intervallumban az utóbbi felé kell közelíteni.³⁴

Legrészletesebben Jomini foglalkozott a hadsereg felépítésével, egyben a magasabbegység-szervezetet alakító tényezőket is részletesen taglalja. Éles szemű elemzőként fedezi fel az egyes rendszerek problémáit, legjobbnak ő is Napóleon 1805-ös szervezetét tartja.³⁵ Rámutat azonban arra a tényre, hogy ebben a kérdésben sem lehet kizárólagosan alkalmazható sémát felállítani, mert a szervezet kialakításától kezdve a harcászati egységek méretétől a teljes magasabb struktúrákig számtalan olyan tényező jöhet számításba, amely módosíthatja a szervezetet.³⁶ Napóleon rendszerének vizsgálatakor felveti a hadsereg szárnyakra osztásának esetlegességét, ugyanakkor nem gondolja ennek kizárólagos szükségét.³⁷

Általánosságban Jomini a harcászati és hadászati igényeket figyelembe véve 800–1000 fős zászlóaljkat, kétezres zászlóaljas ezredeket, kétezres dandárokat tart a legjobbnak, hadosztályonként két–három dandárt, hadtestenként két–három hadosztályt, egy könnyű-lovas-hadosztályt, valamint összevont lovassági és tüzérségi tartalékot.³⁸

Jomini a hadosztályok és hadtestek belső felépítését elsősorban harcászati szükségességek alapján írja le, míg a hadseregek szárnyainak és hadtesteinek alkotóelemeit a hadászati sajátosságoknak rendeli alá. Ez a felismerés egyértelművé teszi a

²⁸ Clausewitz 1857. 10–12. o.; Clausewitz 1917. 253–254. o.

²⁹ Clausewitz 1857. 22. o.; Clausewitz 1917. 260. o.

³⁰ Clausewitz 1857. 22–29. o.; Clausewitz 1917. 261–265. o.

³¹ Clausewitz 1857. 27–29. o.; Clausewitz 1917. 264–265. o.

³² Csupán az elővéd szerepéről elmélkedett részletesen főként hadászati összefüggésben: Clausewitz 1857. 38–53. o.; Clausewitz 1917. 271–281. o.

³³ Clausewitz 1857. 28–29. o.; Clausewitz 1917. 265. o.

³⁴ Clausewitz 1857. 26. o.; Clausewitz 1917. 263. o.

³⁵ Jomini 1838/b. 201–202. o.; Jomini 1881. 298–299. o.; Jomini 1862. 279. o.

³⁶ Jomini 1838/b. 206. o.; Jomini 1881. 301. o.; Jomini 1862. 281. o.

³⁷ Jomini 1838/b. 206–212. o.; Jomini 1881. 301–304. o.; Jomini 1862. 281–287. o.

³⁸ Jomini 1838/b. 208–209. o.; Jomini 1881. 302. o.; Jomini 1862. 286. o.

magasabbegység-szervezet elé támasztott követelményeket. Egyrészt a hadvezér számára könnyen áttekinthető, rugalmas, kellően, de nem túlzottan tagolt felépítést kellett létrehozni, amely alkalmas a hadászati kombinációk gyors és eredményes végrehajtására, másrészt a csatatéren is a legnagyobb szabadságot, manőverező-készséget, szilárdságot és átütőerőt biztosítja.³⁹

Jomini szempontrendszere a legalkalmasabb tükör a császári–királyi hadsereg vizsgálatánál is, holott egyértelmű, hogy a svájci születésű hadtudós nem ismerte mélységében a császári–királyi hadsereg felépítését, mivel tapasztalatait francia és orosz szolgálatban szerezte. Ez azonban nem okozhat akadályt, hiszen Jomini részletes fejtegetéseiben általános, nem pedig állam- illetve hadsereg-specifikus tényezőket vizsgál.

A császári–királyi hadsereg szempontjából legfontosabb hadtudós, Károly főherceg⁴⁰ nagy munkáiban még érintőlegesen sem foglalkozott közvetlenül a magasabbegység-szervezettel. Ez azért különösen figyelemreméltó tény, mert – amint látni fogjuk – ő adoptálta a francia rendszert a császári–királyi hadseregbe. Korai munkáiban⁴¹ a francia forradalmi hadviselés újdonságainak bemutatása és elemzése foglalkoztatta. Ezeket a tábornoki, illetve tisztikar számára írta, akiknek nem kellett a csapatok összetételével foglalkozniuk, számukra ezt felesleges lett volna boncolgatni. Egyetlen rövid fejezetben mutatja be a három fegyvernemet és hangsúlyozza, hogy a döntő ponton összevont erőtlől remélhető a siker.⁴² Nála már természetesen a manőverező hadászat és harcászat, amely önálló hadsereg-részeket követel.⁴³

A hadvezér és hadtudós főherceg munkásságának második fele inkább a francia háborúk történetének feldolgozásával telt, általános, elméleti kérdésekkel kevésbé foglalkozott.⁴⁴ Károly főherceg munkáiban a gyakorlati kérdések tárgyalása áll a középpontban, ezek közül is mindazok, amelyek újdonságot jelentettek a korábbi állapothoz képest. A hadsereg belső tagozódásáról alkotott elképzeléseit sokkal inkább az általa vezetett hadseregek tanulmányozásával érthetjük meg.

Összefoglalóan a korszak hadművészeti irodalmából fontos kiemelni, hogy a minden szinten manőverező harc szükségessé tette a hadsereg összefegyvernemi részekre (hadtest, hadosztály) történő felosztását. A szakírók ezt természetesnek veszik, témájuktól, céljuktól függően és érdeklődésükhöz mérten kisebb-nagyobb részletességgel érintik a témát.

A császári–királyi hadsereg magasabbegység-szervezete

A Habsburg Birodalom hadereje az 1765-öt követő fél évszázadban két jelentős reformperióduson ment keresztül. Az első II. József és Lacy tábornok nevéhez fűződik, legfőbb eredményének a hadsereg egységsszervezetének a teljes egységesítés jegyében történő újjá-

³⁹ Jomini 1838/b. 286–287. o.; Jomini 1881. 333. o.; Jomini 1862. 319–320. o.

⁴⁰ II. Lipót császár fia, I. (II.) Ferenc császár öccse, Károly főherceg (1771–1847) a császári–királyi hadsereg legkiválóbb hadvezére volt a korban, illetve hadtudósként is maradandót alkotott. Érdekes, hogy Broucek-Peball 2000. nem közli Károly főherceg életrajzát és hadtörténelmi, hadtudói munkásságának bibliográfiáját.

⁴¹ *Erzherzog Karl* 1806.; *Erzherzog Karl* 1893/a.

⁴² *Erzherzog Karl* 1806. 3–5. o.

⁴³ Károly főherceg korai munkássága körébe tartozik a számtalan általa szerkesztett szabályzat, ezek azonban inkább hadsereg-szervezési, semmint hadtudományi munkák voltak.

⁴⁴ *Erzherzog Karl* 1893/b.; *Erzherzog Karl* 1893/c.; lásd még: *Ausgewählte Schriften* 1893/b.

szervezése és az Örökös Tartományokban⁴⁵ az összeírásos hadkiegészítő rendszer bevezetése tekinthető.⁴⁶ Az első koalíciós háborút követően induló, egészen 1809-ig tartó, Károly főherceg nevével fémjelzett reform legfontosabb intézkedései között a harcászat alapvető átalakítása és a magasabbegység-szervezet programszerű alkalmazása említhetőek.⁴⁷ A hadsereg az utóbbi tekintetében ment át a leglátványosabb és legalaposabb változáson. Ez azonban nem a hadsereg belső fejlődéséből, evolúciójából, hanem külső kényszerítő erők hatására történt. A hadsereg idomult az európai hadművészeti változásokhoz, azokat nem elősegítette, hanem követte, mivel az európai hadművészet átalakítója a forradalom által keltett társadalmi változásoktól hevített francia hadsereg volt. A katonai változásokat közvetlenül a társadalmi átalakulás váltotta ki, fő mozgatórugóinak a feudális társadalmi korlátok megszűnése, a nemzeti öntudat kitágulása és a gazdasági körülmények tekinthetőek. A többi európai országban ezt a reformot jellemzően felülről, az uralkodó irányából hajtották végre, ami érintetlenül hagyta a társadalmat, ezért sokáig nem is tudott igazán hatékony lenni a franciák ellen.

Háborús szervezet

A hadszíntéren bevetett hadseregek szervezetét a Jomini által felállított hadművészeti szempontrendszer szerint vizsgálhatjuk. A legfőbb kritériumnak mindezek mellett a sikeresség tekinthető. Ez azonban messze nem kizárólag a szervezet függvénye, olyan sok más tényező is hozzájárult a hadseregek sikereihez, hogy szinte lehetetlen szétválasztani az egyes elemek befolyását a hadjáratok, csaták kimenetelére. A háborúk áttekintéséből ez világosan látszik, hiszen a magasabbegység-szervezet fejlődése nem minden esetben esik egybe a hadi sikerekkel. Ennek leszögezésével együtt nem mehetünk el amellett a megfigyelés mellett sem, hogy a győzelmek gyakran mégis egybeestek a hadseregek magasabb szervezetében bevezetett (olykor csak szerencsésen eltalált) változtatásokkal. A korlátozott katonai sikereket hozó török háborúban viszont az alkalmatlan magasabbegység-szervezet jelentősen befolyásolta a hadműveletek kimenetelét csökkentve a hadsereg hatékonyságát.

A VONALHADSEREG KORA, 1765–1792

II. József 1765-ben egy vonalharcászatot alkalmazó hadsereget vett át. A vonalharcászat lényege, hogy az egész hadsereg két–három egymás mögötti harcrendben (vonalban) felállva egyetlen, megszakítás nélküli egységben harcol, centrumban a gyalogsággal, szárnyakon a lovassággal, a tüzérség pedig egyenlően elosztva az egész arcvonalon.⁴⁸

⁴⁵ Jelen esetben ez az osztrák területeket (Alsó-, Felső-, Elő-Ausztria, Karintia, Krajna, Stájerország), Csehországot, Morvaországot és Galiciát jelenti. A Németalföldön, az itáliai területeken és a Magyar Szent Korona részein nem, Tirolban csupán rövid időre vezették be az összeírást.

⁴⁶ *Hochedlinger* 2005. 40–41. o.

⁴⁷ *Hochedlinger* 2005. 43–61. o.; a hadseregreform eredményeiről lásd: *Mayerhoffer-Criste* 1907. 69–120. o.

⁴⁸ A vonalharcrend korabeli kritikáját a Stutterheim-hagyaték irata (Mem Karton Nr. 70. Faszikel VII. Nr. 19.) szemléletesen írja le.

Ez a harcmód a XVIII. század elején alakult ki, és a hétéves háború végéig kizárólagos használatban maradt az európai csatatereken.⁴⁹ Az egyetlen, megszakítás nélküli harcrend azt jelentette, hogy a hadvezérnek nem volt lehetősége harcászati manővert végrehajtani. Lényegében a súlypontképzés is lehetetlenné vált a harctér bármely pontján. Clausewitz a következőt írja a vonalharcrendről: „Amikor a XVII. és XVIII. században a tűzfegyverek fejlettsége a gyalogságot olyan magas szintre emelte és olyan hosszú, vékony vonalban egymás mellé zárkóztatta, a ezáltal harcrend egyszerűbb, de a kivitelezésben nehezebb és művibb lett, és így a lovassággal semmi továbbit nem lehetett tenni, mint a szárnyakra szétoztatni, ahol nem lőhették őket, és ahol volt tér a lovagláshoz, így a harcrend a hadseregéből minden alkalommal egy zárt és osztatlan egységet hozott létre.”⁵⁰

Az egyedüli eszköz, amely a hadvezér rendelkezésére állt, az ún. „ferde harcrend”, amely segítségével úgy támadott a hadsereg az ellenséges vonal egyik szárnya ellen, hogy nem az ellenséggel párhuzamosan, hanem azzal szöveget bezárva vonult fel és indított támadást.⁵¹ A harcot általában a szembenálló seregek minősége és fegyelme döntötte el.

A vonalharcászat kialakította a maga számára szükséges magasabbegység-szervezetet a császári–királyi hadseregben is.⁵² Ez a szervezet azonban merőben sematikus, rugalmatlan, és a harcrend által meghatározott volt. Az állandóság jeleit szinte alig lehet észrevenni benne. Tulajdonképpen nem jelentett mást, mint a vonal egyes kisebb-nagyobb részeinek többszintű alárendelését tábornokoknak. A gyalogság tekintetében az alapegységet a vezérőrnagy parancsnoksága alatt álló dandár (brigád) alkotta, amely rendszerint kettő-hat zászlóaljából állt. A hadosztály (divízió) két-három dandárból állt egy altábornagy vezetésével. Egy harcvonal általában a hadsereg nagyságától függően egy–négy hadosztályból állt. A hadosztály feletti szervezeti egység vegyes képet mutat. Olykor egyszerűen több, egy harcvonalban, egymás mellett álló hadosztály felett parancsnokolt egy tábornagy, de esetenként két egymás mögötti hadosztályt rendeltek felsőbb parancsnok alá. Gyakori eset volt, amikor a tábornagyok kijelölt egységek nélkül, a fővezér helyetteseként működtek.

A lovasság a harcvonalak szárnyain állt. Egy–négy lovasezredet dandárként vezetett egy vezérőrnagy, egy–két dandárt hadosztályként egy altábornagy. A lovasszárnyak felett gyakran parancsnokolt egy lovassági tábornok, de esetenként nem kaptak saját felsőbb parancsnokot. Változó, hogy a harcrendek önállóan kaptak-e parancsnokot, vagy az egész lovasszárny vezetése egy kézben volt.

A tüzérség a gyalogság és a lovasság harcrendjének térközeiben állt fel ütegszervezet nélkül. A nehéztüzérséget a hadosztályok érintkezésénél, a kisebb kaliberű lövegeket pedig a dandárok szárnyain állították fel. Tüzérségi tartalék nem létezett, illetve a veszteségek statikus pótlására használták, mivel a tüzérséget nem manőverező harcra szánták, hanem a harcrenddel együtt egy vonalban történő mozgásra, így a tüzérségi tartalék bevetésére egyszerűen nem lett volna hely. Ez a felfogás nagyban csökkentette a tüzérség

⁴⁹ Zachar 1990. 20–24. o.

⁵⁰ Clausewitz 1857. 22–23. o.; Clausewitz 1917. 260–261. o. Az idézetnél nem Hazai Samu fordítását használtam, mert az véleményem szerint jelen esetben túlságosan tömör.

⁵¹ A ferde harcrend kiváló elemzését adja: Guibert 1772/b. 87–102. o.; magyar fordítása (ábrák nélkül): A hadművészet 334–341. o.

⁵² Ennek szemléletes grafikus megjelenítését lásd a bajor örökösödési háború főszeregének had- illetve harcrendjén: AFA Ordres de Batailles Karton Nr. 3837. Nr. 66.

harcban betöltött szerepét, mivel lehetetlen volt tűzősszpontosítást végezni, vagy súlypontot képezni.

A vonalharcrend által kialakított magasabbegység-szervezet semmiféle állandóságot nem viselt magán. A hadsereget többnyire szétszórtan állomásoztatták, és csak a hadműveletek idejére vonták össze, akkor viszont egyetlen hadászati tömbbe, és az egész hadsereggel hajtottak végre manővereket. Viszonylag ritkán állítottak fel egy másik, hadászati manőverre képes hadtestet, amelynél nem voltak tekintettel a hadsereg beosztására, szinte véletlenszerűen jelölték ki a beosztandó csapatokat, de adott esetben ez a hadtest is csak ideiglenes módon működött, csata idején az egész hadsereget újra egyetlen harcászati egységgé alakították vissza. A magasabbegység-szervezet ilyen módon sem harcászati, sem hadászati manőver célját nem szolgálta. Az egyes dandárok, hadosztályok, harcrendek szervezete gyakran változott az éppen rendelkezésre álló tábornokok számától függően. Egyedül a dandárszervezet mutatott némi állandóságot, de ez is csak rendkívül halványan. A hadműveletek végével a hadsereget apró csapatokra osztva nagy területen helyezték el. Ekkor is megmaradt az elméleti szervezet, de a gyakorlatban szinte követhetetlenül gyorsan változtatták a csapatok beosztását.⁵³

Ha a vonalhadereg alapegységét keressük, akkor azt feltétlenül a dandárokban találjuk meg, mert a dandárt alkotó egységek a harcrendben mindig egymás mellett álltak, és sohasem egymás mögött. A hadsereg a harchoz általában dandárok, de méginkább szárnyak szerinti oszlopokban vonult fel. Ritkábban, de alkalmazták a hadosztályok szerinti felvonulást is, erre a hadosztályok állományának eltérései miatt általában nem volt lehetőség. Ez a két tényező jelent egyedül némi állandóságot a vonalharcrend által kialakított vonalhadrendben,⁵⁴ ennél magasabb szinten már semmiféle általános megállapítást nem tudunk tenni.

Ha az egymás után kiadott hadrendeket összehasonlítjuk, azt tapasztaljuk, hogy a dandárok viszonylagos változatlansága mellett az ennél magasabb szervezet rövid időszakon belül is változatos képet mutat. Az altábornagyok és tábornagyok alá rendelt dandárok a harcrendben állhattak egymás mellett, mögött, tisztán, vagy vegyesen az egyes fegyvernemek tekintetében. A konkrét példák jobban rávilágítanak ezen szervezet egyszerűre nagyon egyszerű, de ugyanakkor nagyon változatos voltára. A változatosság azonban merőben lényegtelen, hiszen a harcrend a különféle szervezeti felépítés ellenére is mindig ugyanaz a sematikus vonalharcrend maradt.⁵⁵

A vonalhadrendben tehát a dandárparancsnokok feletti parancsnoklási szinteken folyamatos rögtönzést találunk. Mivel a hadsereg egyetlen hadászati manőverező egységként működött, a hadsereg parancsnokánál alacsonyabb szintű tábornokok szerepe a had-

⁵³ Példának az 1792-es hadjárat végével kiadott téli szállás hadrendje: AFA Karton Nr. 897. Deutschland und Niederlande 1792-13-35; az 1793-as hadjárat elején életbe lépett hadrend: AFA Karton Nr. 909. Coburg (Niederland) 1793-3-ad141a; AFA Karton Nr. 910. Coburg (Niederland) 1793-4-1, 2 és 200. A kettő között szinte nem lehet találni azonosságot a szervezet egyik szintjén sem.

⁵⁴ A *vonlhadrend* kifejezést a vonalharcrendet alkalmazó hadsereg hadrendje értelemben használok. Ezt, az eddigi terminológiában ismeretlen fogalmat a körülírás egyszerűsítésének érdekében láttam célszerűnek bevezetni.

⁵⁵ A bajor örökösödési háború elejéről fennmaradt hadrendek mutatják a változásokat: AFA Karton Nr. 777. Hauptarmee 1778-4-105, 106, 107, 108, 109; AFA Karton Nr. 777. Hauptarmee 1778-5-30, 53, 53a, 63a; AFA Karton Nr. 778. Hauptarmee 1778-6-17c, 31.

rend szempontjából csupán adminisztratív maradt. Mivel önálló vezényleti hatáskörrel nem rendelkeztek, csak a haditanácsban tudtak véleményüknek hangot adni. Ez negatívan hatott a tábornoki kar fejlődésére, hiszen egy parancsnok úgy tudott tapasztalatot szerezni, ha először kisebb, azután egyre nagyobb erő felett gyakorolta a parancsnoklást és a döntéshozatalt. Ez a tényező ezért negatívan befolyásolta a XVIII. század folyamán a Habsburg-haderő legfelsőbb tábornoki karának teljesítményét. Talán szerepe volt abban is, hogy Savoyai Jenő után egészen Károly főhercegig nem akadt a hadseregnek egy igazán tehetséges vezetője, és maga a hadsereg sem tudta „kitermelni” a tehetséges főparancsnokokat. Bizonyára egy másik tényezőnek, a politikai döntésekkel történő kinevezéseknek ez még inkább köszönhető, de éppen Savoyai Jenő példája mutatja, hogy a tehetség felül tudta írni a politikát.

A vonalharcrend és vonalhadrend II. József életében végig kizárólagosan érvényben maradt. A bajor örökösödési háború során összevont csehországi hadsereg hadrendje⁵⁶ kristálytisza példája ennek a hadszervezetnek. A hadsereg két szárnyra oszlott két tábornagy (Loudon és Lacy) vezetésével, hozzájuk egy-egy tábornagszernagyot osztottak be. Sem a harcvonalak nem kaptak saját parancsnokot, sem a lovassági szárnyak. A centrumban egymás mellett kettesével–hármassával dandárba osztva gyalogezeredek álltak. A gyalogsági harcvonalak szárnyait három–három gránátoszászlóalj önálló dandárként zárta le. Mindkét harcvonalt mindkét szárnyának gyalogságát két–két hadosztályba osztották be, ezek ereje így viszonylag kiegyenlített, 6–7 zászlóaljnyi lett. A szárnyak lovasságát harcvonalként egy-egy dandárba sorolták be, így a hadosztályokat egy-egy dandár alkotta. A tartalék sem kapott saját parancsnokot, és feltűnően gyenge erőkből állt, a gyalogságnak mindössze 16,41% -a, a lovasságnak 9,09% -a (kizárólag huszárok) nyert ide beosztást.

Ez a hadrend a vonalszervezet minden tipikus betegségét megmutatja: az egész hadsereg szervezete szétfolyt, egységes akarat nem érvényesült, a hadvezér egyedüli lehetősége a gyenge tartalék bevetési helyének és idejének meghatározása volt. Mindezek pedig teljes mértékben az ellenségnek szolgáltatották ki a kezdeményezést. II. Frigyes ezt felismerve találta ki a ferde harcrendet,⁵⁷ amire a császári–királyi hadvezetés képtelen volt megfelelő választ adni. II. József helyesen érzékelte, hogy a porosz hadsereg fegyelme és csapatainak harcértéke felülmúlja a császári–királyiét, de sem ő, sem hadvezérei, elsősorban Lacy és Loudon tábornagyok nem ismerték fel a manőver fontosságát. Pedig a hadsereg magában hordozta ezt a lehetőséget. A magyar huszárság, a határőrgyalogság és a szabadcsapatok Európa legjobb könnyűcsapatait jelentették. Ezekre építve, ezeket magként használva a császári–királyi hadsereg manőverezőképességét lehetett volna javítani, és ezt mind hadászati, mind harcászati szinten fel lehetett volna használni. A hétéves háború bőven szolgáltatott példát a könnyűcsapatok hatalmas értékére.⁵⁸ A háború folyamán spontán módon kialakultak ezek használatának keretei,⁵⁹ de a császári–királyi hadseregben nem akadt olyan alkotó elme, aki ezt a tanulságot képes lett volna tartósan a hadsereg szintjére

⁵⁶ AFA Ordres de Batailles Karton Nr. 3837. Nr. 66.

⁵⁷ Zachar 1990. 24–25. o.

⁵⁸ Elegendő Hadik berlini portyájára gondolni. *Bánlaci* 2001. 19. 4. c.) f.)

⁵⁹ Clausewitz II. Frigyes gyakorlatát elemezve kijelenti, hogy akkoriban nem volt szükség nagyobb elővéd-seregtestekre (*Clausewitz* 1857. 39–40. o.; *Clausewitz* 1917. 272–273. o.). Ezzel szemben a hétéves háborúban a császári–királyi csapatok gyakran alkalmaztak nagyobb elővédsereget, pl. a kolíni hadjáratban is: *Zachar* 1990. 194. o.

emelve rendszeresíteni és rutinszerűen alkalmazni. A francia forradalmi háborúkban végbement ugyanez a folyamat, de akkor már Károly főherceg személyében a hadsereg élén olyan katona állt, aki alkotó módon integrálta ezt a tapasztalatot a hadseregbe.

Az első olyan javaslat, amely általánosan szervezett összefegyvernemi magasabb egységeket hozott volna létre 1760-ból, Lacy tábornok tollából származott. Szerinte egy vezérőrnagy legfeljebb két ezredet, egy altábornagy két dandárt, egy tábornagy, vagy lovassági tábornok összesen 9–10 gyalogezredet, három vértesezredet, két-három drago nyosezredet és két huszárezredet vezethetett volna. Az utóbbit hadtestnek nevezi. Ezt a hadtestet szerinte békében is egyben kellett volna tartani.⁶⁰ Ez a javaslat akkor nem nyert elfogadást.

A török háború a magasabbegység-szervezet tekintetében nem hozott változást. A különféle szervezési módok a rendelkezésre álló tábornokok számának alakulása szerint váltották egymást. Általánosságban ugyanazokat a hiányosságokat találjuk, amelyeket a korábbi időkben is. A lovasságnak nem volt altábornagnál magasabb szintű vezetése, önkényesen változott a beosztás.

A II. József parancsnoksága alatt felállított főszereg 1788. április elején kiadott hadrendje szerint⁶¹ nem oszlott szárnyakra tábornagyok alatt, hanem a tábornagyok és lovassági tábornokok alá osztották be a 4–8 zászlóaljából álló gyalogos, és 6–12 osztályból álló lovas hadosztályokat. Az egyetlen pozitívnak tekinthető változás a kissé megnövekedett tartalék (26,78% gyalogos, 30,23% lovas) önálló parancsnok alá rendelése volt.

A két hónappal későbbi hadrend⁶² dandárbeosztása némi hasonlóságot mutat, és néhány hadosztályparancsnok is ugyanaz, de nagyon sok eltérés mutatkozik a magasabbegység-szervezet minden területén. Strukturális változások is történtek. Két hadosztály immáron két harc vonalban is tartalmazott csapatokat, és a parancsnokok legtöbbje új beosztásban van feltüntetve. Érdekes, hogy a balszárny lovassága harc vonalanként önálló hadosztályban szervezett volt, a jobbszárnyon mindkét vonal lovassága egyetlen hadosztályt alkotott. A tartalék megmaradt egy kézben, a beosztott tábornokok személye is csak egyetlen bővülést mutat, az alárendelt csapatok között is több változást fedezhetünk fel.

A török háború további hadrendjei⁶³ hasonló eltéréseket mutatnak, és széles spektrumát tárják elének a szervezeti változásoknak, de a vonalszervezetre vonatkozó általános megállapítások végig igazak maradtak. Meddő lenne a változások követése, mert ezek a lényegét nem érintették, a többtucatnyi hadrend vizsgálatával kialakított általános megállapításokon ez nem változtatna. Mivel a háború folyamán a főszeregek nem vívtak csatát, így nem tudhatjuk, hogy a vonalharcrend mennyiben módosult a megelőző 25 évben. A török háborúra kiadott előírásból⁶⁴ jelentős változás nem bontakozik ki, csupán a török könnyűcsapatok elleni magasabb szintű biztosítást írtak elő.

⁶⁰ Duffy 2003. 427–428. o. Az adatért köszönet illeti Lázár Balázst.

⁶¹ AFA Karton Nr. 819. Hauptarmee 1788-4-1a.

⁶² AFA Karton Nr. 820. Hauptarmee 1788-6-2.

⁶³ Csak 1788-ból a következő hadrendek maradtak fent: KA AFA Karton Nr. 819. Hauptarmee 1788-4-34ad; KA AFA Karton Nr. 820. Hauptarmee 1788-6-ad2, 1788-6-5 1/3, 1788-7-12; KA AFA Karton Nr. 822. Hauptarmee 1788-11-1ad; KA AFA Karton Nr. 825. Hauptarmee 1788-13-20ad; KA AFA Karton Nr. 828. Hauptarmee 1788-13-55u, 60 és 75; KA AFA Karton Nr. 839. Kroazien 1788-5-2 és 3; KA AFA Karton Nr. 842. Banat 1788-4-11 és 1788-9-1. Ezekon felül még számtalan diszlokációs jegyzék és egyéb irattípus is alkalmas a hadrend vizsgálatára.

⁶⁴ KA AFA Karton Nr. 814. Hauptarmee 1787-13-13c.; közli: *Criste* 1904. Anhang VII. 283–296. o.

Az összefegyvernemi magasabbegységek spontán kialakulása, 1792–1805

A török háborút követő időszak nem hagyta változatlanul a Habsburg-haderő frontokon bevetett hadseregeinek szerkezetét. Az 1792-es franciaországi hadjárat már mutat némi eltérést. A főcsapást porosz csapatoknak kellett mérni, de a poroszok két szárnyán egy-egy császári–királyi hadtest vonult fel.⁶⁵ Ennek a két hadtestnek már hadászati feladatot szántak. Részben fedezni kellett két oldalról a főszereg hadműveleteit, körülzárni és megostromolni a felvonulási irányukba eső erődöket, de hadászati manővert is végrehajtottak. Ez a felosztás nem volt újszerű, hiszen a több száz kilométeres kiterjedésű francia határkörzetben nem lehetett egyetlen tömbben menetelő hadsereggel operálni, így főként a spanyol és osztrák örökösödési háborúban vetettek be több hadászati célú magasabbegységet.

A francia hadviselési mód is indikálta a széles hadászati arcvonal alkalmazását, ugyanis a francia hadvezetés csapatait nem egyetlen tömbbe, hanem három–négy hadműveleti egységbe formálta.⁶⁶ Ezek a tömbök maguk is összefegyvernemi összetételűek voltak, tehát amolyan kis hadseregeként működtek. Ennek is létezett komoly hagyománya a franciáknál a század korábbi háborúiból. A korábbiakhoz hasonlóan Valmy alatt ezeket az egységeket összevonták, és egy tömbben harcoltak,⁶⁷ de a hadjárat későbbi részében, a németalföldi hadjáratban ez már nem minden esetben történt meg.⁶⁸

Az 1793-as hadjárat évi kezdetén a franciák a Németalföldön két nagy hadsereget alakítottak. Ez a korábbiaknál bonyolultabb hadászati kombinációt tett lehetővé. Erre a Coburg tábornagy parancsnoksága alatt a Németalföld visszafoglalására szervezett császári–királyi hadseregnek feltétlenül meg kellett adni a választ. A hadsereget a korábbiakhoz képest újszerű módon szervezték meg.⁶⁹ A Coburg közvetlen parancsnoksága alatt maradó sereg egy beosztott tábornaggyal továbbra is két vonalra oszlott, de már egy könnyű- és elitcsapatokból szervezett jelentős erejű elővédet is alkottak Károly főherceg vezetésével. Egy huszárezred mellett egy ulánusosztály alkotta a lovasságot, négy szabadcsapat, három gránátos- és két sorászlóalj a gyalogságot. Bár a források nem szólnak róla, de biztosan osztoztak be lovastüzérséget is. A hadrend hiányosságaként emelhető ki, hogy nem szerveztek tartalékot. Emellett három hadosztály méretű önálló, összefegyvernemi csapatot is képeztek különböző hadászati feladatok megoldására. Ez utóbbi – amint láttuk nem újdonság – és ugyanakkor nem is volt hosszú életű, mert a hadműveletek folyamán a hadsereget többször átszervezték. Ebben a felosztásban a leglényegesebb elem mindenképpen az elővéd ilyen erős megjelenése. Bizonyára szerepet játszott ebben a parancsnok, Károly főherceg személye is, hiszen egy táborba szálló főhercegnek jelentős szerepet kellett szánni.

A neerwindeni hadművelet lefolyása⁷⁰ megmutatta az elővéd hasznát. A sikerhez nagyban hozzájárult a parancsnok személye is. Károly főherceg tehetséges, tevékeny parancs-

⁶⁵ Kriege 1905/b. 105–106. o.

⁶⁶ Kriege 1905/a. Anhang VI. 319–328. o., Anhang XXIII. 381–382. o.

⁶⁷ Kriege 1905/b. 164–170. o.

⁶⁸ Lásd pl. az 1792-es őszi francia támadást a Németalföld ellen: Kriege 1905/b. 225–258. o.

⁶⁹ AFA Karton Nr. 909. Coburg (Niederland) 1793-3-ad141a; AFA Karton Nr. 910. Coburg (Niederland) 1793-4-1, 2 és 200.

⁷⁰ *Horsetzky* 1905. 66–67. o.; *Bánlaci* 2001 20. B) b) 3. a); *Porth* 1877. 329–382. o.; *Jomini* 1819, 89–120. o.

noknak bizonyult, de óvatossága megőrizte az elhamarkodott cselekedetektől. Okos manőverei és jól szervezett felderítése komoly segítséget nyújtott a győzelem kivívásában. Ez a tapasztalat a későbbiekben Károly főherceg számára meghatározó jellegűvé vált. Egyrészt az általa vezetett hadseregekben mindig szervezett elővédet, másrészt az alvezéreit gyakran az elővédek kipróbált parancsnokai közül választotta ki.⁷¹

Ez a hadszervezet még komoly hiányossággal küzdött. Nem alakítottak ki ugyanis tartalékot, de elmaradt a lovasság nagyobb csoportokba történő összevonása is. Ez jelentős harcászati lehetőségektől fosztotta meg a hadvezetést. Ez azonban a gyakorlat folyamán nem jelentett hátrányt, mert a francia lovasság az osztrákhhoz képest kisszámú és gyenge volt.⁷² A forradalmi hadvezetés idegenkedett az arisztokratikus fegyvernemnek tekintett lovasságtól, ezért szinte teljesen felszámolta a nehézlovasságot, ami komoly nehézséget okozott. A francia könnyűlovasság lóhiánnyal küszködött, ami nagyban csökkentette a harcértéket és eredményességet. A rosszul kiképzett francia gyalogság ellen a nagytömegű nehézlovasság komoly eredményeket érhetett volna el, de ezt az esélyt a császári–királyi hadvezetés elszalasztotta.

Az 1793-as hadjárat németalföldi hadműveletei után a szövetséges hadsereg csapatai nekiláttak a francia flandriai határvédelmi erődrendszer áttörésének. Ez tulajdonképpen hadműveleti szünetet jelentett, mivel az egyes erődök ostrom- vagy blokádhadteste mellett az őket fedező csapatok hadosztályméretű egységekben állomásoztak,⁷³ és csak kisebb-nagyobb fedező manővereket végeztek. A francia ellentámadási kísérletek elhárítására időről időre összevontak egy-egy hadsereget, amelyek felépítése nem különbözött a korábbiaktól.

Coburg hadseregének szervezete bizonyosan nem a véletlen műve volt. A Rajna mentén összevont hadseregerejű császári–királyi hadtest felépítésében⁷⁴ is megjelent az elővéd szerepét betöltő, könnyűgyalogságból és könnyűlovasságból álló hadosztály Hotze altábornagy⁷⁵ parancsnoksága alatt. A későbbiekben ezen a hadszíntéren szinte végig megmaradt ez a szervezet, illetve a hadtestet több alkalommal altábornagyok vagy vezérőrnagyok parancsnoksága alatt álló, dandár-hadosztály méretű összefegyvernemi csoportokba tagolták.⁷⁶ Azonban előfordult még a teljesen régimódi, vonalharcrendes tagolás is.⁷⁷

Az első francia háború első felének újítása tehát a vonalhadrend lassú felbomlásának első kézzelfogható jeleit mutatja. A régi formák között már kezdett kibontakozni egy újfajta hadászati-hadműveleti felfogás, amely a sikert több hadműveleti egység együttes ma-

⁷¹ Például Kray, Hotze, Nauendorf, Sztáray, Gyulay. Pályaképközhöz lásd: *Hollins* 2004. (vonatkozó részek)

⁷² A francia lovasság 1791. április 1-jén mindössze 30 040 főt számlált (*Desbrière – Sautai* 1907. 9. o.), miközben 1791. január 31-én a császári–királyi lovasság 47 384 katonával rendelkezett (AFA Stand- und Diensttabellen Karton Nr. 3717. 1791. január).

⁷³ AFA Karton Nr. 905. Coburg (Niederland) 1793-1-9 (jelzete megtévesztő lehet, mivel a keltezés nélküli irat 1793. augusztusi helyzetet tükröz); AFA Karton Nr. 918. Coburg (Niederland) 1793-9-219; 458.; AFA Karton Nr. 930. Niederland 1793-7-79.

⁷⁴ AFA Karton Nr. 935. Oberrhein 1793-5-5.

⁷⁵ Hotze volt az egyik olyan parancsnok, akit Károly főherceg az elővédet vezénylő tábornokok közül emelt ki. Pályaképet lásd: *Hollins* 2004. 18–19. o.

⁷⁶ Lásd pl. AFA Karton Nr. 940. Oberrhein 1793-14-5; AFA Karton Nr. 938. Oberrhein 1793-11-6 (első és második tartalékként), AFA Karton Nr. 937. Oberrhein 1793-10-17.

⁷⁷ AFA Karton Nr. 937. Oberrhein 1793-9-15.

nőverével kívánta elérni. A régies formákat az elnevezések jelentik. A nagyobb hadseregek esetében még mindig jelen volt a „Treffen” (vonal, harc vonal), mint beosztási egység, de az elővéd kifejlődése, és kisebb, összefegyvernemi, tehát önálló manőverezőképeségű magasabbegységek megjelenése egyértelműen a vonalharcrend és az ehhez kapcsolódó vonalszervezet⁷⁸ kereteinek szétfeszülését mutatja. Ez a változás nem a hadsereg vezetőinek újításaként, hanem a körülmények kényszerítő erejére adott válaszként alakult ki. A hadseregben adottak voltak a kiváló könnyűcsapatok, ezek helyét meg kellett találni a hadsereg szervezetében. A francia hadviselési mód megváltozása mutatta meg a helyes utat. Az egyéni kezdeményezőképeségre építő francia hadsereg és harcmód jelentősen megnövelte a menetbiztosítást, felderítést, hírszerzést, portyázásokat, egyszóval a kisháború szerepét. Emellett a franciák új módon állították fel hadseregeiket. Az összefegyvernemiséget a hadseregek alatti szervezeti szintre, a hadosztályok szintjére adoptálták,⁷⁹ ami azt eredményezte, hogy a francia hadseregek 5–10 ezer fős kis „hadseregecskékből”, immáron modernebb értelemben vett hadosztályokból épültek fel. A francia hadosztályok már nem csak a harc vonal egyes részei voltak, hanem a hadművelleti, olykor hadászati manőver eszközei is. Ez azt jelentette, hogy megnőtt a franciák mozgékonyasága, a korábbinál nagyobb területre terjedhettek ki a hadműveletek. Ezt a császári–királyi hadvezetés hamar felismerte, és hasonló hadművelleti egységeket alakított ki. Messze állt még ez a francia hadosztályszervezettől, hiszen az osztrák újfajta hadosztályok csak átmeneti képződmények voltak, az állandóság jeleit alig mutatták, de mindenképpen fel kell figyelni arra a folyamatra, amely elindította a császári–királyi hadseregben a hadművelleti célokra megfelelően kialakított magasabbegység-szervezet kialakulását. A kezdemények az 1793–95-ös hadjáratokban keresendők. A háborús körülmények mintegy spontán reakcióként kialakították egy újfajta hadsereg első jeleit.⁸⁰ Az alap tehát adott volt a hadseregszervezet újjászervezésére, és ezúttal az alkotó elme sem hiányzott a továbblépéshez. I. Ferenc 1796 februárjában öccsét, Károly főherceget nevezte ki az Alsó-Rajnai Hadsereg élére.⁸¹ Ez a döntés meghatározó jelentőségre tett szert a császári–királyi hadsereg jövőjét illetően.

Károly főherceg kiváló stratégának és taktikusnak bizonyult, de még kiválóbb hadseregszervezőnek. Nagyon helyesen ismerte fel a háború korábbi hadműveleteinek tanulságait⁸², és képes volt ezeket érvényesíteni hadseregparancsnokként. Nem hanyagolhatóak el Clerfayt tábornagy érdemei sem, hiszen 1795-ben ő is hasonlóképpen helyes szervezetet alkalmazott,⁸³ de leköszönt a parancsnokságról és visszavonult mindenféle katonai tevékenységtől.

⁷⁸ *Vonalszervezetnek* a vonalharcászati által kialakított magasabbegység-szervezetet nevezem.

⁷⁹ Lásd a francia hadsereg hadrendjét 1793. március 1-jén: *Desbrière – Sautai* 1907. 350–361. o.

⁸⁰ Fleurusnál 1794. június 26-án a szövetséges sereget öt hadoszlopba szervezték ezek azonban már nem a vonalharcrend részei, hanem önálló hadművelleti és harcászati céllal kialakított hadosztályméretű kezdetleges magasabbegységek voltak. *Jomini* 1820. 139–140. o.; *Erzherzog Karl*: La bataille de Fleurus (26 juin 1794). In: *Ausgewählte Schriften* 1894/a. 61–66. o.; *Schels* 1820. 44. o.

⁸¹ *Amon von Treuenfest, Gustav Ritter*: Geschichte des k. u. k. Infanterie-Regimentes Nr. 46 Feldzeugmeister Géza Frh. Fejerváry de Komlós-Keresztes. 1762 bis 1850 erstes Siebenbürger Romanen-Grenz-Infanterie-Regiment Nr. 16. Wien, 1890. 136. o.; *Angeli* 1896/a. 14. o.

⁸² Károly főherceg főbb munkái erre vonatkozóan: *Erzherzog Karl* 1806.; *Erzherzog Karl* 1893/a.; *Erzherzog Karl* 1893/b.; *Erzherzog Karl* 1893/c.; *Geschichte des Feldzuges von 1799 in Deutschland und in der Schweiz*. In: *Ausgewählte Schriften* 1893/b.

⁸³ AFA Karton Nr. 1057. Niederrhein 1795-7-88, 1795-9-5 és 82; AFA Karton Nr. 1058. Niederrhein 1795-10-2.

Károly főherceg az 1796-os németországi hadjárat során a hadszervezetben összegezte mindazt a tapasztalatot, amely az első koalíciós háborúban a császári–királyi hadsereg számára leszűrhető volt. Hadseregét hadműveleti önállósággal rendelkező hadtestekbe szervezte.⁸⁴ Ezek még nem a későbbi, egységes séma alapján kialakított hadtestek voltak, de mindenképpen annak előzményeinek tekinthetők. A hadtestek rendelkeztek elővéddel, legtöbbször egy-két dandárral, amelybe könnyűlovasságot, szabadcsapatokat és határőröket osztottak be. Mivel Károly nem rendelkezett elegendő számú tábornaggal, vagy lovassági tábornokkal, a hadtestek élén altábornagyok álltak, és csak dandárokra osztottak. Ebből a szervezetből a hadosztály kimaradt, ami feltétlenül hiányosság, de semmiképpen sem áthidalhatatlan gond. Károly korai hadtestei szinte teljes mértékben megegyeztek a francia hadosztályszervezettel. Amiben Károly feltétlenül továbbment, mint a franciák, az a tartalékképzés. Nagyon helyesen ismerte fel a tartalékok harcászati szerepét, ezért hadseregének legjobb, legütközesebb csapatait, a gránátosokat és a nehézlovasságot tartalékként osztotta be a hadszervezetbe. Bár a tartalék élére is önálló parancsnokot állított, annak gyalogsága és lovassága is egy-egy tábornok kezében összpontosult, ami feltétlenül helyes intézkedésként értékelendő.⁸⁵

Az első koalíciós háború végére a császári–királyi hadsereg megtalálta a korszaknak megfelelő hadszervezetet, ezzel a hadseregszervezet tekintetében megfelelő választ adott az újfajta francia hadviselésre. Károly főherceg helyesen ismerte fel az elővéd szerepét, ezzel súlyuknak és lehetőségeiknek megfelelően integrálta a birodalom kiváló könnyűcsapatait a harcoló hadseregek állományába. Személye garanciát jelentett a hadszervezet tartós adoptálására. A magasabbegység-szervezet végre át tudta lépni azt a határt, amelyet a XVIII. század háborúiban, különösen a hétéves háborúban már megközelített, de megfelelő felső vezetés híján állandósítani nem tudott. Károly főherceg saját újítása a tartalékok létrehozásában és alkalmazásában rejlett. Még Napóleon előtt felismerte az egy tömbben bevetett nehézlovasság elsöprő erejű rohamában rejlő harcászati lehetőséget.⁸⁶

Károly főherceg rendszere egészen a harmadik koalíciós háború végéig használatban maradt. 1799-ben mindkét hadszíntéren hasonló elvek szerint szervezték meg a bevetett hadseregeket. A Németországi Hadsereg 1799. márciusi hadrendje⁸⁷ látszólag visszalépést jelent a korábbi elvekhez képest. A hadsereghez beosztott, jelentős erejű elővéd mellett a főerőt két harcvonatra (Treffen) osztották, azokban vegyesen sorgyalogságot és főként nehézlovasságot találunk. Azonban ha alaposan megvizsgáljuk ezt a rendszert, akkor láthatjuk, hogy ez valójában csak formai visszalépésnek nevezhető; ugyanis a sorgyalogság és a nehézlovasság a főerő részeként lényegében két hadtestet alkot, mindegyikben egy-egy jelentős gyalogos és nehézlovas osztaggal. Mivel az egyes harcvonalak önmagukban elég erősek voltak, ténylegesen azokat inkább hadtesteknek, tehát önálló hadászati manőverezőképeségű tömböknek tekinthetjük. Ezek ugyan nem rendelkeztek könnyű-

⁸⁴ AFA Karton Nr. 1074. Niederrhein 1796-7-9 ¼, 18, 57, 119. vö.: *Angeli* 1896/a. Beilage 7. 486–493. o., Beilage 10. 502–505. o., Beilage 11. 506–508. o.

⁸⁵ Az 1796. szeptember 3-i würzburgi csata lefolyása mutatta meg az elképzelés helyességét: *Erzherzog Karl* 1893/c. 264–285. o. (az elit gyalogságból és nehézlovasságból álló Wartensleben-hadtest hadrendjét lásd a 267. oldalon)

⁸⁶ Ismételten a würzburgi csatára utalhatunk (lásd az előző jegyzet).

⁸⁷ AFA Karton Nr. 1223. Deutschland 1799-3-41, 92.; AFA Karton Nr. 1224. Deutschland 1799-3-104, 123, 124.

csapatokkal, ami mindenképpen helytelen, de hadseregszinten egy nagy elővéd ellátta mindkét harcivonal könnyűcsapat-szükségletét. A hadsereget egy viszonylag gyenge, főként gránátosokból és könnyűlovasságból álló tartalék egészítette ki. Ez a szervezet még látványosan kiforratlan elemeket tartalmaz, hiszen sokkal helyesebb lett volna a harcivonalakhoz könnyűlovasságot beosztani, és a nehézlovasságot tartalékba helyezni. Ebből is látszik, hogy ez a korszak még az útkeresés jegyében telt el. Károly főherceg az 1796-ban alkalmazott szervezetet adoptálta az 1799-es katonapolitikai viszonyokra, tehát nem az előrelépést, hanem a sikeres alkalmazást kereste. A főserég valójában az egész hadsereg egyik magasabbegységét alkotta, rajta kívül több hadtest önálló hadműveleti egységként került bevetésre. A hadjárat eredménye fényesen bizonyította, hogy ez a szervezet alkalmas volt a franciák legyőzésére.

Az 1799-es itáliai hadsereg⁸⁸ még ennél is egyértelműbben mutatja a fentebb megállapított jegyeket. A hadsereget öt csoportba, hadosztályba osztották be, minden csoport magját egy erős sorgyalogos különítmény jelentette egy-két dandárba szervezve. A hadosztályok rendelkeztek könnyűcsapatokkal is, amelyek általában egy dandárt alkottak: vegyesen a gyalogság és a lovasság. Ez a szervezet immáron egy francia rendszerű, összefegyvernemi hadosztályokból álló, manőverezésre képes hadsereget jelentett. Kray ezt a tulajdonságot remekül használta ki a hadjárat első felében, és manőverező harccal ért el sikert.⁸⁹ Az egyetlen hiányosság az egységes lovassági tartalék mellőzése annak köszönhető, hogy a birodalom tizenkét vértesezrede közül mindössze egyet vezényeltek Itáliába.⁹⁰ Az egyes hadosztályok lovasságát összevonva azonban ilyen módon is kialakítható volt lovastömeg.

A második koalíciós háború második hadjáratí évében a németországi hadszíntéren is az önálló hadtestszervezet felé történt elmozdulás.⁹¹ A nehézlovasságot összevonták, könnyűdandárokat és -hadosztályokat osztottak be a gyalogostömegek mellé. A gránátosok együttesen kerültek tartalékba. A hadjárat folyamán azonban nem ragaszkodtak a beosztás állandóságához, de még annak elveihez sem. A fegyverszünet utáni őszi-téli hadjáratban harcoló hadsereg beosztása⁹² vegyes képet mutat. Alapvetően négy hadtest (jobb szárny, centrum, balszárny, tartalék) alkotta, de ezek szervezetében gyakran ellentmondásokat találunk. Két hadtest nem rendelkezett könnyűgyalogsággal, a nehézlovasság egy részét pedig a könnyűlovasokhoz osztották be. A tartalék szervezete viszont egyértelműen előrelépés: összevont gránátoscsapatok mellett egy hadosztályban négy vértesezredet találunk, igaz ezek mellé még egy huszárezredet is vezényeltek.

Az itáliai hadszíntéren az előző évihez képest nem találunk jelentős változást. A hadsereget továbbra is hadosztályokba osztották, amelyek hadműveleti önállósággal rendelkeztek. A hadszíntéren továbbra is a nehézlovasság hiányával küzdött a főparancsnokság,

⁸⁸ AFA Karton Nr. 1197. Italien 1799-3-ad 12.

⁸⁹ A hadjárat rövid összefoglalását lásd: *Lázár Balázs*: Mantova visszafoglalása a második koalíciós háború idején, 1799. július 5 – július 30. *Hadtörténelmi Közlemények*, 119. (2006.) 421–422. o.

⁹⁰ AFA Karton Nr. 1197. Italien 1799-3-19. Melas Kraynak írott levelében megjegyzi, hogy a nehézlovasság Itáliában használhatatlan. (Az adatért köszönettel tartozom Lázár Balázsnak.)

⁹¹ AFA Karton Nr. 1286. Deutschland 1800-3-100.; AFA Karton Nr. 1287. Deutschland 1800-4-243. Utóbbiért köszönetemet fejezem ki Lázár Balázsnak.

⁹² AFA Karton Nr. 1294. Deutschland 1800-11-1, 2, 3, 6 ½, 119, 120; AFA Karton Nr. 1295. Deutschland 1800-12-54 ½; 95; AFA Karton Nr. 1296. Deutschland 1800-12-103.

így jelentős lovaskoncentrációt sem tudtak létrehozni. A marengói csatában egy könnyűlovasdandár még így is figyelemreméltó sikert ért el, ami további tapasztalatot szolgáltatott a lovasság nagytömegű bevetésének harcászati értékét tekintve. Ugyanezen csatában a győztesnek bizonyuló francia nehézlovassági támadást egy könnyűdragonos-ezred nem tudta felfogni, ami a csapatnem kudarcát mutatja.

A harmadik koalíciós háborúban a korábbiakban kialakult elvek szerint szervezték meg a német és itáliai hadszíntereken bevetett hadseregeket. A németországi hadseregnél előbb négy (Werneck, Riesch, Kienmayer, Schwarzenberg), majd öt (az előbbieket mellé még Jellachich) hadtestet szerveztek.⁹³ Komoly hiányosság a könnyűgyalogság szinte teljes hiánya. Mivel ebben a háborúban a korábbiaktól eltérően nem alapítottak nagyszámú gyalogos szabadcsapatot, a könnyűgyalogság szerepe a határőrökre és a kisszámú vadászra hárult. A német hadszíntérrre beosztott szlavóniai, bánati és erdélyi határőregységek azonban nem értek időben a hadsereghez, ezért ez a fontos alkotóelem kimaradt a hadrendből. Némileg visszalépést jelent, hogy nem hoztak létre tartalékhadtestet,⁹⁴ és nem összpontosították az elit gyalogos és lovasegységeket egyetlen tömbbe, hanem azokat dandáronként szétszotva az egyes hadtestek részévé tették. A könnyűlovasságot is szétagolták a hadtestek között, de gyakran nem külön könnyűdandárba, ami feltétlenül csökkentette a hatékonyságot.

A németországi hadsereg kudarcának, és az ulmi katasztrófának fontos alkotóeleme a hadsereg szervezetében mutatkozó hiányosság. Könnyűgyalogság, és a könnyűlovassággal vegyesen szervezett elővédcsapatok nélkül a hadsereg felderítési képessége a korábbiaknál gyengébb képet mutatott. Napóleon hadseregének centruma és balszárnya úgy érte el a Dunát, hogy Mack tábornoknak nem volt erről tudomása.⁹⁵ Ez komoly hadvezéri hiányosságra utal, hiszen elmulasztotta a felderítés megszervezését, de a hadszervezeti problémát is élesen kidomborítja.

Az itáliai hadszíntéren jobb képet mutatott a hadsereg szervezete.⁹⁶ Ez korántsem véletlen, Károly főherceg a korábbi tapasztalatokra alapozva alakította ki hadseregének magasabbegységeit. Számára a problémát a nehézlovasság hiánya jelentette. Az Itáliai Hadseregbe beosztott károlyvárosi, bánai és szlavóniai határőrcsapatok csatlakozni tudtak a főerőhöz. Károly főherceg hadseregszinten szervezett elővédet, de három hadtestébe is osztott könnyűcsapatokat, és ott is alakított elővéddandárokat. Hadseregének sorgyalogsága elkülönült a könnyűcsapatoktól, ami elősegítette a felderítést, menetszervezést, a hadsereg biztonságos mozgását, hírszerzését. Gránátosait szokásához híven egy önálló tartalékhadtestbe vonta össze. Lovasösszpontosítást nem tudott alkotni, mert hadseregébe mindössze két dragonos-ezredet kapott nehézlovasságként, így a tartalékhadtesthez mindössze egy dragonos- és egy huszárezredből álló lovasdandár csatlakozott.

A Tirolban összpontosított hadsereget három összefegyvernemi hadosztályba szervezték.⁹⁷

⁹³ AFA Karton Nr. 1346. Deutschland 1805-9-69; AFA Karton Nr. 1347. Deutschland 1805-10-65.

⁹⁴ A hadjárat elején Werneck hadtestében vonták össze a gránátosokat, de a hadműveletek során ez a beosztás felborult.

⁹⁵ *Bánlaci* 2001. 20. D) I) 3.

⁹⁶ AFA Karton Nr. 1363. Italien 1805-9-238, 278, 298; AFA Karton Nr. 1364. Italien 1805-10-17, 49, 91 ½, 100c, 107, 160.

⁹⁷ AFA Karton Nr. 1358. Nord- und Westtirol 1805-10-78.

A hadseregek beosztásában tehát a fentiek szerint azonos, tapasztalati úton kimunkált elvek domináltak. A konkrét szervezetben azonban eltéréseket tapasztalhatunk a főparancsnok és a hadszíntér adottságai szerint. Az első három koalíciós háborúból álló átmeneti korszakban a császári–királyi hadsereg megkezdte az újfajta francia hadviselés által kialakított újfajta hadszervezet adoptálását. Fontos ismét leszögezni, hogy ez a változás lassú, zsákutcáktól sem mentes, tapasztalatalapú, az ellenséges hadviselés által kikényszerített folyamat volt. A korszak elején a hadsereg számára nem állt rendelkezésre olyan hadszervező zseni, mint a francia oldalon Carnot, aki saját elképzelései alapján tudott létrehozni egy új szervezetet. Ezért a császári–királyi hadseregnek keserves tapasztalatok (pl. Németalföld 1792-es elvesztése) árán kellett kialakítania válaszáat. A hadsereg szerencséjére Károly főherceg személyében hamar felbukkant egy kiváló hadszervező egyéniség, aki képes volt a tapasztalatokat összegezni, elvonatkoztatni, és ezek alapján minőségileg újat alkotni.

Az önálló magasabbegységek kora, 1809–1815

Az ötödik koalíciós háborút a császári–királyi hadsereg a korábbiakhoz képest jelentősen megújított hadszervezettel kezdte. A pozsonyi béke óta eltelt bő három év alatt Károly főherceg rendkívül sokrétű reformsorozatokat hajtott végre.⁹⁸ Ez a reformmunka a hadsereg szinte minden elemében mélyreható változásokat eredményezett. A hadkiegészítés átszervezése, a harcászat teljes reformja, az egyenruházat korszerűsítése és a határőrség végső regularizálása mellett Károly főherceg utolsó munkálatai egyikeként állandó és egységes elvek szerint felépített hadtestszervezetet vezetett be a hadra kelt seregben.

A hadseregnek feltétlenül szüksége volt az új hadszervezet kialakítására, mivel Károly főherceg az addig használt, de már réges-régen elavult, egyébként már a császári–királyi hadsereg által is módosított formában alkalmazott vonalharcászatot a francia mintájú oszlop–csatár harcmódra cserélte fel. A vonalharcászat a maga sematikus elveivel és gépies mozdulataival nem követelt különösebben jelentős egységparancsnoki önállóságot, kezdeményezést. A tisztek feladata a legénység felügyelete, a személyes példamutatás és a hősiesség volt. A francia hadsereg által általánosan alkalmazott oszlopharcászat alapegységként tekintett a zászlóaljra, a harcászati mozdulatokat a vonalharcászattal szemben a zászlóaljak önállóan hajtották végre. Ez egyéni döntéshozatalt jelentett a parancsnokok számára. Felértékelődött a parancsnoki láncolat szerepe, hiszen a szervezet minden szintjén felelős döntéseket kellett meghozni. A harc sikere már nem attól függött, hogy melyik hadsereg állja jobban a puskatüzet, hanem attól, hogy melyik hadsereg tud kezdeményezően fellépni, és melyik tud meglepetést okozni – harcászati és hadászati értelemben is – az ellenségnek.⁹⁹ Ez a harcászati eljárás világos, egyértelmű parancsnoklási és függelmi viszonyokat, valamint nagy tiszti fegyelmet igényelt. Ezek alapján egy újfajta magasabbegység-szervezet kialakítása a császári–királyi hadseregben elkerülhetetlenné vált.

A Károly főherceg által kidolgozott új szervezet a hadsereget kilenc hadtestre és két tartalékhadtestre osztotta.¹⁰⁰ Minden hadtest alapját a két-három ezredenként dandárba

⁹⁸ Lásd a 47. jegyzetet!

⁹⁹ Ezt a felismerést Károly főherceg már 1806-ban írásba foglalta: *Erzherzog Karl* 1806. 7–8., 83–88. o.

¹⁰⁰ AFA Karton Nr. 1450. Deutschland (Hauptarmee) 1809-1-30, 31.; AFA Karton Nr. 1450. Deutschland (Hauptarmee) 1809-2-ad30a, ad30K.

szervezett sorgyalogság adta. Egy-két dandárból sorhadosztályokat szerveztek, minden hadtestet két hadosztály alkotott, amely három–öt gyalogezredből állt. A hadtestekhez egy elővédhadosztályt csatoltak, melyben könnyűlovas és könnyűgyalogos (határőr és vadász) alakulatok vegyesen két dandárt képeztek. A hadsereg tüzéségét is átszervezték: megszüntették az ezredtüzéséget, az újonnan szervezett dandáritegeket a gyalogosdandárokhoz osztották be, az elővédhadosztályok lovastüzéséget kaptak, de minden hadtesthez került egy több ütegből álló tüzértartalék is. A két tartalékhadtestbe gránátosokat és nehézlovasságot soroltak.¹⁰¹

A hadtestek beosztása a fentiek alapján tehát nem előzmény nélküli. Károly főherceg szándéka az volt, hogy hozzávetőleg egyforma nagyságú hadtesteket hoz létre, amelyek önállóan képesek harcra, önállóan menetelhetnek, mozgékonyak, képesek felderítésre és elegendő erejűek egy ellenséges hadtest elleni harcban. Az új hadtestszervezet beváltotta a hozzá fűzött reményeket. A hadsereg sokkal mozgékonyabb lett, a világos vezérleti struktúra megkönnyítette a kommunikációt és a hadsereg hatékonyságának növekedését eredményezte. A tartalékhadtestek kiváló szolgálatot tettek a harcok során, lényegében az asperni győzelmet Károly a tartalékhadtest többszöri helyes bevetésének köszönhette.¹⁰²

Az új szervezetnek azonban voltak negatív tulajdonságai is. A császári–királyi hadseregben a bajor örökösödési háború óta létező trend szerint a csapatok létszámának növelése nem járt együtt a tisztek és altisztek számának arányos növekedésével. Ez 1809-re azt eredményezte, hogy a zászlóaljak túlságosan nagyok lettek. Egy gyalogezred kivonuló létszáma megközelíthette akár a négyezres számot. Két–három gyalogezred felett parancsnokolt egy vezérőrnagy, ami a francia szervezettel összehasonlítva hatalmas létszámot jelentett. Amíg 1809-ben a franciák 6–12 ezres hadosztályai felett két–három dandárparancsnok és egy hadosztályparancsnok rendelkezett¹⁰³, addig az osztrákok 10–14 ezer fős hadosztályai esetében egy-két dandárparancsnok és egy hadosztályparancsnok állt rendelkezésre, ami feltétlenül gyengébb tábornoki jelenlétet eredményezett. A francia gyakorlat szerint legfeljebb három–négyezres dandárok alakítottak ki, az osztrákoknál ennek a duplája is lehetett egy dandár állománya.¹⁰⁴ A harci- és menetveszteségek azonban gyorsan apasztották az osztrák hadsereg állományát, így a háború második felére egészségesebbé vált az arány. A probléma gyökere az ezredenkénti három zászlóalj kiállításában, illetve a nagy századlétszámokban található, mivel az amúgy is nagy zászlóalj túl nagy ezredeket eredményezett. Ez bizonyára költséghatékony megoldást jelentett, hiszen a létszám emelése nem járt együtt újabb törzsek, hadkiegészítési körzetek, tehát az adminisztráció növelésével, viszont a hadsereg hatékony vezényletét nehezítette.

Károly főherceg szervezetének másik komoly hiányosságát a beosztás gyakori változása jelentette. A francia hadosztály- és hadtestszervezet egyik fontos tényezője és sikereinek lényeges összetevője az állandóságban keresendő. A csapatokat vezénylő törzstisztek, tábornokok megismerték egymást, kialakult a munka-, olykor baráti kapcsolat. Ez jelentősen növelte a parancsnoki szervezet hatékonyságát, a vezetők ismerték beosztottaikat, és

¹⁰¹ A főszerep hadrendjének pontos rekonstrukcióját lásd: *Mayerhoffer-Criste* 1907. Anhang XIII. 655–663. o.

¹⁰² *Hoerl – Kerchnaw* 1910. 462–470. o., 480–489. o., 532–560. o., 589–608. o.

¹⁰³ *Mayerhoffer-Criste* 1907. Anhang IX. 642–649. o.

¹⁰⁴ Jomini és Clausewitz véleményéhez lásd a 34. és 38. jegyzeteket!

azok tulajdonságai szerint adhatták ki a parancsokat. Voltak olyan francia hadosztályok, amelyek az 1804-es megszervezéstől egészen az oroszországi hadjáratig ugyanazon ezredekben álltak.¹⁰⁵ Ilyen az osztrák hadseregben nem létezett. Még egy-egy hadműveleten belül is változtak a beosztási viszonyok. Ez természetesen korábban is okozott problémákat, és az állandó hadtestszervezet bevezetése sem tudott ezen változtatni. A probléma gyökerét abban találjuk meg, hogy a császári–királyi hadseregben az ezred helyett a zászlóaljat tartották az alapegységnek. A második koalíciós háborúban már törekedtek az ezredszintű bevetésre, ami 1809-re általános lett. A franciák oldalán a hadosztály irányába történt elmozdulást az osztrák hadseregben nem tapasztaljuk, ami bizonyára a túl nagy ezredlétszámnak volt köszönhető. Az európai hadseregek felépítése majd csak a XIX. század második felében érkezik el a hadosztályt alapegységnek tekintő szervezethez, de Napóleon hadserege ennek előzményét a század elején már megmutatta. Még 1809-ben is nagyon nehéz az egyes osztrák hadosztályok, hadtestek szervezetének változásait követni,¹⁰⁶ ami természetesen hátrányt jelentett a franciákkal szemben.

Mindezek ellenére Károly főherceg 1809-es hadtestszervezete nagyon fontos állomása a császári–királyi hadsereg történetének. Ez az első világos, egyszerű, letisztult, és hiányosságai ellenére is a korábbiaknál jóval hatékonyabb magasabbegység-szervezet azonban túlságosan hamar került bevetésre. Nem véletlen, hogy Károly főherceg szerint 1809 tavaszára a hadsereg még nem készült fel az újabb franciaellenes háborúra. Nem tartottak hadgyakorlatot az új szervezet szerinti parancsnoklási rendszerben, és egy próba nélküli új rendszert hadba küldeni kockázatos vállalkozásnak tűnt. A hadseregnek így a hadjárat közben kellett a rendszer hiányosságait kiküszöbölni, ami nem ment minden nehézség nélkül.¹⁰⁷

A politikai döntés főhadiszíntérnek a Duna völgyét jelölte ki, Károly főherceg ezért itt vetette be a hadserege zömét jelentő első hat és két tartalék hadtestet. Itáliában a 8. és 9., Galiciában a 7. hadtest harcolt.

Károly főherceg hadrendje nem teljes mértékben valósult meg. A sorcsapatok ezúttal időre beérkeztek, de az újonnan felállított önkéntes csapatok csak a visszavonulás során. Ez azonban nem okozott gondot, mivel az önkéntes csapatokon kívül a határőr- és vadászcsapatok rendelkezésre álltak. Az eredeti hadműveleti terv szerint a főserég főerejét a Duna bal partján kellett volna bevetni. Itt Károly főherceg (illetve a hadműveleti tervet kidolgozó Mayer tábornok) az első négy, és az első tartalék hadtestet, a Dunától délre pedig

¹⁰⁵ Az 1805-ben bevetett 3. hadtest 3. hadosztálya (*Alombert – Colin* 1902. 160. o.) teljesen megegyezik az 1809-es 3. hadtest 2. hadosztályával (*Mayerhoffer-Criste* 1907. Anhang IX. 643. o.), a másik két hadosztálynál és a lovasságnál (1809-ben Jacquinet-dandár) csupán egy-egy ezred az eltérés.

¹⁰⁶ Nagy-L. 2006. 265–283. o.

¹⁰⁷ A problémát fokozta a tábornoki főnök kérdése. Anton Freiherr Mayer von Heldensfeld vezérőrnagyot (1765–1842, pályaképét lásd: *Hollins* 2004. 48–49. o.), Károly főherceg egyik legközelebbi munkatársát, aki a főszállásmesteri törzs élén állt, és aki a hadjárat hadműveleti tervét készítette, 1809 februárja során leváltották (ennek oka leginkább a tábornok életvitelében és társasági viselkedésében keresendő, de nem zárható ki a Károly főherceg hatalma elleni támadás sem), helyére Johann Freiherr von Prochaska (1760–1823) került, aki képtelen volt összefogni a hadsereg támadását, és komoly hibákat vétett a regensburgi hadjárat első felében. Károly főherceg a Teugn és Hausen melletti ütközet után menesztette Prochaskát, helyébe Maximilian Freiherr von Wimpffen (1770–1854, pályaképét lásd: *Hollins* 2004. 53–55. o.) vezérőrnagy került, aki kiválóan vezényelte le a visszavonulást. Ő szerkesztette az asperni és a wagrami csaták haditervét, utóbbi kivitelezésében nem volt elég körültekintő.

az 5., 6. és 2. tartalékhadtestet kívánta összevonni.¹⁰⁸ A déli szárny fedezésére a 6. hadtest Jellachich-hadosztályát rendelték ki. Az eredetileg sorhadosztálynak szervezett csapatot átalakították, leadta egyik sordandárát, és egy könnyűdandárt kapott helyette, hogy hadműveleti önállósága legyen.¹⁰⁹ Ebből a mozzanatból egyértelműen kiderül, hogy a könnyűcsapatok milyen fontos részét képezték a hadseregnek. Csak úgy lehetett bármilyen haderőt hadműveleti szinten bevetni, hogy egységbe forrtak a sor- és könnyűcsapatok.

Károly főherceg fontosnak tekintette az elit tartalék szerepét is. Ezért választotta le a tartalékhadtest egy részét, és alkotta meg a 2. tartalékhadtestet, hogy a hadműveleti terv szerint önállóan működő Hiller-csoport (5. és 6. hadtest) tartalékaul szolgáljon. A hadműveleti terv azonban megváltozott, és a főcsapást a Dunától délre kellett mérni, ami a 3., 4. és 1. tartalékhadtest átvezénylését jelentette, de a két tartalékhadtestet még nem vonták össze. Az 1. és 2. hadtestből egy könnyűdandárt is átvezényeltek, amelyet önállóan vettek be. A regensburgi hadjárat kudarcát követően a Morvamezőn újraegyesülő főserg hadrendjében változásokat kellett végrehajtani. Az immáron szükségtelessé vált 2. tartalékhadtestet Károly beolvasztotta az 1. tartalékhadtestbe, és néhány biztosítókülönítmény (3. és 5. hadtest) kiküldése miatt a megmaradt hadtestek szervezetét pontosítani kellett. Az asperni csatában bevetett hadsereg sikerét nagyban Károly főherceg reformjainak köszönhette. Az oszlopharcászat alkalmazásával olyan sikeres helységarcot tudtak vívni a csapatok, amire még nem volt példa. Gyors mozdulatokkal Károly ügyesen ki tudta védeni a francia nehézlövasság támadásait, és a tartalékhadtest bevetésével mindenfajta francia kitérés kísérletnek elejét tudta venni.¹¹⁰ A tüzérség új szervezete is sikeresnek bizonyult, a támadó dandárok kiváló támogatást kaptak tüzérségüktől, a hadtestparancsnokoknak pedig remek lehetőségük volt a tüzértartalék kihasználására a döntés kicsikarásában. Nem véletlenül panaszkodott Napóleon az osztrák tüzérségre.¹¹¹ Még a nyilvánvaló hadvezetési hibák (pl. az Essling elleni koordinálatlan támadás, lanyha ellentámadás) ellenére is Aspern megmutatta Károly új hadszervezetének hatékonyságát, hiszen a korszerű harcformák szinte minden elemét sikerrel tudták alkalmazni a franciák ellen.

Aspern után Károlynak újabb változtatásokat kellett végrehajtani. Ez elsősorban az egymás után beérkező Landwehregységeknek volt köszönhető. Integrálni kellett a gyengén kiképzett, rosszul felszerelt Landwehreket egy jól működő szervezetbe. Károly főherceg ezt a feladatot sikeresen megoldotta, ami rendszerének rugalmasságát bizonyítja. Az újabb francia átkelési kísérlet megfigyelésére létrehozott egy erős elővédet, ami nem a klasszikus elővédszervezetet vette fel, mert Károly főherceg seregreket is beosztott.¹¹² Ez az elővéd feladatának lokális módosulásával magyarázható. Az új formáció feladata a felderítésen túl a francia támadás lendületének megtörése volt. Az átkelést közvetlenül nem lehetett megakadályozni, mivel Napóleon jelentős nehéztüzérséget állított fel az átkelés fedezésére. Az elővédnek fel kellett fognia a francia élcsapatok csapását, és feltartani a támadást mindaddig, amíg a főerő hadtestei meg nem érkeznek. Ez tehát nem az elővéd szerepének megváltozását, hanem csak az adott hadműveleti feladatnak való megfelelést, tehát a rendszer rugalmasságát is jelentette.

¹⁰⁸ Mayerhoffer-Criste 1907. 174–175., 184. o.

¹⁰⁹ Nagy-L. 2006. 273–274. o.

¹¹⁰ Hoen – Kerchnawe 1910. 462–470. o., 480–489. o., 532–560. o., 589–608. o.

¹¹¹ Correspondance 1866. 50. o.

¹¹² Rauchensteiner 1997. 62. o.

A wagrami csatában Napóleon nem tudott olyan jelentős győzelmet aratni, mint azt korábban megszokhatta. Legyőzte ugyan az osztrákokat, de nem tudta megtörni az ellen-séget. A csata eseményei jelzik a már alapjaiban megváltozott helyzetet. Károly főherceg kezében az új szervezetű osztrák hadsereg rugalmasan tudott reagálni Napóleon harcászati manővereire, de még komoly meglepetést is tudott okozni a katonacászárnak. Hiller 6. hadtestének átkaroló mozdulata olyan manőver volt, amit csak az új szervezetnek köszönhetően tudtak végrehajtani az osztrákok.¹¹³ Ez a manőver azonban rámutatott Károly főherceg aggályainak jogosságára is. A nem kellően kidolgozott és begyakorolt táborkari munka miatt Hiller csak későn kaphatta meg a parancsot, ráadásul lassan is hajtotta végre.¹¹⁴ Ezért elkésett a mozdulattal, amit Napóleon így ki tudott védeni, pedig könnyen csatadöntő támadást lehetett volna belőle. Ha lett volna idő begyakorolni az új rendszert, akkor valószínűleg sokkal kisebb eséllyel fordult volna elő ilyen eset.

A mellékhadszíntereken hamarabb bomlott meg az előírt szervezet. Itáliában Dalmáciába és Tirolba is kellett küldeni csapatokat, ami eleve meggyengítette a hadsereget. A hadrend alapjává a dandárok váltak, a hadosztályok szerepe a kevés altábornagy miatt kisebb volt. A hadsereg elővédjét Frimont altábornagy vezette, aki kiváló munkát végzett. Pordenone mellett egy egész francia gyalogezredet ejtett fogságba,¹¹⁵ és pontos felderítési eredményekkel segítette a hadszíntéren bevetett Belső-Ausztriai Hadsereg parancsnokát, János főherceget. Az első nagy csatát az osztrákok fölényesen nyerték meg Sacile mellett,¹¹⁶ szintén olyan dandárszintű átkaroló manővernek köszönhetően, amit csak az új szervezetben lehetett végrehajtani. A regensburgi vereség miatt szükséges visszavonulás során azonban a hadsereg komoly veszteségeket szenvedett, több napon keresztül a hadvezetés szinte teljesen elveszítette a kontrollt a csapatok felett.¹¹⁷ Ebben a hadvezéri hibák mellett szintén a gyakorlatlanság játszott komoly szerepet. A táborkarban még erősen éltek a régi hagyományok, ezért sokkal gyakrabban változott a csapatok beosztása, mint a Duna mentén.¹¹⁸ Mindazonáltal a hadsereg sokkal nagyobb rugalmasságot és mozgékony-ságot mutatott, mint korábban.

A galíciai hadszíntéren bevetett 7. hadtest esetében a felvonultatott relatív kis erők miatt sokkal gyakrabban változott a beosztás, és kevésbé lehetett betartani a hadszervezet kialakító elveket, mivel gyakran kellett sorcsapatot könnyűfeladatra alkalmazni, így ez a hadrendekben erősen tükröződik.¹¹⁹

Az 1809-es háború kapcsán több fontos tanulságot is le lehet vonni. Az újfajta harcászati eljárás a gyalogos és lovas egységek szervezeti szintjén nem jelentett változást, a zászlóaljkat, ezredeket ugyanúgy állították össze, mint korábban. A magasabbegység-szervezet viszont alapjaiban alakult át. Károly főherceg érvényesíteni tudta elképzeléseit, ami a hadsereg eredményességének javára vált. A tapasztalatok tovább alakították a

¹¹³ Rauchensteiner 1997. 24–25. o.

¹¹⁴ Rauchensteiner 1997. 28. o.

¹¹⁵ Hoen – Veltzé 1907. 80–89. o.

¹¹⁶ Hoen – Veltzé 1907. 89–139. o.

¹¹⁷ Hoen – Veltzé 1907. 308–345. o.; Nagy-L. 2006. 271–272. o.

¹¹⁸ A változásokhoz lásd: Nagy-L. 2006. 265–283. o.

¹¹⁹ AFA Karton Nr. 1425. 7. Korps (Erzherzog Ferdinand in Galizien) 1809-4-26b; AFA Karton Nr. 1426. 7. Korps (Erzherzog Ferdinand in Galizien) 1809-5-205; AFA Karton Nr. 1427. 7. Korps (Erzherzog Ferdinand in Galizien) 1809-5-332; AFA Karton Nr. 1428. 7. Korps (Erzherzog Ferdinand in Galizien) 1809-6-216.

hadrendet, finomították, javították a rendszert. A harcászati manőver alapjává a dandár vált. Nem meglepő ez két okból sem: egyrészt ezt sugallták az előzmények is, másrészt a hadosztályok túl nagyok voltak (vagy egyetlen dandárból álltak), így a hadosztályparancsnoknak túlságosan sok egységet kellett volna vezetni. Sikeresnek bizonyult a tüzérség új szervezete, Károly főherceg megtalálta az immáron véglegesen önálló fegyvernemmé vált tüzérség helyét a hadrendben.

Nagyon fontos változás a korábbiakhoz képest, hogy míg a vonalhadsergek esetében a harcrend alapján állították össze a hadrendet, a csapatok beosztását, addig az új harc eljárás szerint a hadrend és a harcrend egymással kölcsönhatásban álltak. Ez lehetőséget adott súlypontképzésre, átcsoportosításra, és rugalmassá tette a hadsereget. A hadvezetés és a tábornok szerepe szükségszerűen jelentősen megnövekedett. Folyamatosan gondoskodni kellett a fegyvernemek közötti együttműködésről, ami a vonalharcrendben adott volt. Az új harcrend képes volt alkalmazkodni a terephez, ami nagyban növelte a mozgékonyt. Részben azért, mert az oszlopban mozgó csapatok gyorsabb mozgásra voltak képesek, mint a vonalak, másrészt a korábban alkalmatlan terek egy részét is igénybe tudták venni.¹²⁰ A parancsnok számára adott volt a lehetőség az egyes fegyvernemek sokkal célszerűbb, saját tulajdonságnak jobban megfelelő alkalmazására.¹²¹ A lovasság kereshette a széles, nyílt terepet, a tüzérség tűzősszpontosítást tudott végezni, a gyalogososzlopok gyors, váratlan mozdulatokat hajthattak végre. A hadvezér kezébe sokkal több lehetőség került a harc sikeres megvívására. Ez természetesen sokkal nagyobb súlyt helyezett a fővezérre és a tábornoki karra, de beláthatatlanul nagyobb esélyt kínált a győzelemre.

A császári–királyi hadvezetés csak lassan reagált a megváltozott körülményekre. Még a harmadik koalíciós háborúban is Napóleon visszaszorítására törekedtek, és ennek megfelelően jelölték ki az egyes hadjáratok célját.¹²² Az első, ellenséges hadsereg megsemmisítését célul tűző hadjáratot – az előzmények ismeretében nem meglepően – 1809-ben vívta az osztrák hadsereg a regensburgi hadjárat során. Károly főherceg, illetve az első hadműveleti tervet megalkotó Mayer tábornok Davout erős hadtestének megverését tűzte ki célul.¹²³ Hasonló célt fogalmazott meg Károly főherceg az asperni csata előtt is.¹²⁴ A hadműveleti célok gyökeres átalakulásának csak Károly főherceg új hadtestszervezetének segítségével lehetett megfelelni.

Nem nehéz felismerni azt a kölcsönhatást, amely a megváltozott hadműveleti rendszer és a hadsereg hadtestszervezete között fennállt. A császári–királyi hadseregnek is alkalmazkodnia kellett Napóleon hadműveleti rendszeréhez, a francia csapatok gyorsaságához, önállóságához. Hasonló szervezetet kellett létrehozni a saját hadseregben is, ami sokkal rugalmasabb manőverezést tett lehetővé és jelentősen növelte a hadsereg hatékonyságát. Károly főherceg ezt egybekapcsolta a már régóta szükségessé vált harcászati reformmal,

¹²⁰ A hadművészet 1974. 608–610. o.; Jomini 1838/a. 169–175. o.; Jomini 1881. 79–82. o.; Jomini 1862. 74–77. o.

¹²¹ Az ezredtüzérség hátrányáról lásd: Mem Karton Nr. 70. Faszikel VII. Nr. 19

¹²² Bánlaki 2001. 20. D) 1., 2., Megjegyzések. Elmékedések; Castle 2003. 8–9. o.

¹²³ Károly főherceg 1809. február 2-i parancsa értelmében Mayer feladata lett egy hadműveleti terv kidolgozása, amely Davout hadtestének megverését célozza a Duna bal partján. Mayerhoffer-Criste 1907. 171. o. A végső hadműveleti terv hasonló céllal készült, de a Duna jobbpartjára vonatkozott. Mayerhoffer-Criste 1907. 208. o.

¹²⁴ Rauchensteiner 1994. 5–9. o.

az oszlop–csatár harcászat bevezetésével, ami azon a szinten is biztosította a hatékonyság növekedését. Ez a négy hadművészeti tényező (hadászati és magasabb harcászati rugalmasság, hadtestszervezet, oszlop–csatár harcászat) egymással szoros kölcsönhatásban együttesen növelte a császári–királyi hadsereg hatékonyságát, amit a hadművészetben kívüli tényezők (pl. a hadkiegészítés újjászervezése, Landwehr felállítása, létszámnövelés) is elősegítettek.

Láthatjuk tehát, hogy nagyon sok tényező hatott Károly főherceg reformjainak irányába. De jogosan merülhet fel a kérdés, hogy miért csak az 1805-ös harmadik koalíciós háború után lehetett ilyen mélységű reformokat végrehajtani. Lacy 1760-ban már javasolta békében is fennálló hadtestek kialakítását. A birodalom katonai vezetői már a török háborút követően világosan látták, hogy II. József hadügyi tevékenységét követően a hadseregnek további reformokra lenne szüksége. 1791 végén II. Lipót egy udvari bizottságot hozott létre Ferenc főherceg, a későbbi császár vezetésével a hadsereg ütőképességének növelésére. A bizottság vezetését 1792 márciusától Nostitz-Rieneck gróf lovassági tábornok (1796-tól az Udvari Haditanács elnöke) vette át. A bizottság feladata a birodalom hadügyének áttekintése és reformjavaslatok tétele volt, azonban munkáját a kitörő első koalíciós háború sokáig lehetetlenné tette. A megfogalmazott javaslatok nem tartalmaztak érdemi változásokat a magasabbegység-szervezet tekintetében, a problémát látszólag nem is érzékelték.

A második próbálkozás már jóval sikeresebbnek bizonyult. II. Ferenc császár 1798 márciusában Alvinczy tábornagyot bízta meg egy bizottság vezetésével, amelyre az előzőhöz hasonlóan a teljes hadügy áttekintését, és a katonai vereséget hozó első koalíciós háború tapasztalatainak levonásával a hadsereg újjászervezését bízta az uralkodó.¹²⁵ A bizottság gyorsan munkához látott, és az 1798-as szervezeti változások a két bizottság munkájának együttes eredményét jelentették, de Bellegarde tábornok ötletét 15 légió, lényegében hadosztály felállításáról elvetették.¹²⁶ Alvinczy számára sem adatott azonban elegendő idő. Az 1799-es év elejét már a konkrét hadi készülődés kötötte le, ezért a bizottság kénytelen volt félbehagyni a megkezdett munkát, így a magasabbegység-szervezet átalakítására már nem jutott ideje.

A sors úgy hozta, hogy a Habsburg-seregek az ígéretes kezdet ellenére ismét kudarcot vallottak, bár ez a kudarc kétségtelenül kisebb méretű volt a korábnál. Az uralkodó előtt is nyilvánvalóvá vált, hogy a hadsereg kétszer megkezdett, de félbeszakadt reformmunkálatait folytatni kell. Ezúttal Károly főherceg kapta a feladatot, akit II. Ferenc már 1801 január 9-én az Udvari Haditanács elnökévé¹²⁷, szeptember 12-én pedig hadi és tengerészeti miniszterré¹²⁸ nevezett ki, megbízott a reformok kidolgozásával, széles jogkört adva a végrehajtásra. Az 1805-ben kirobbant háború előtt azonban Károly főherceg uralkodói támogatása megingott.¹²⁹ Annak azonban semmi jele nem volt, hogy Károly főherceg már ekkor át akart volna térni a valódi hadtestszervezetre.

¹²⁵ A bizottság eredményeinek összefoglalását lásd: Mem Karton Nr. 72. Faszikel VII. Nr. 114.

¹²⁶ Hollins 2000. 16. o.

¹²⁷ Angeli 1897/b., 92. o.; Zivkovic 1976. 4. o.

¹²⁸ Angeli 1897/b., 107. o.; Zivkovic 1976. 4. o.

¹²⁹ Gramm, Ernst: General Mack und die österreichische Armee in Deutschland auf dem Weg nach Ulm. In: Kaisertum Österreich 1804–2004 Europe en armes. Wien, 2005. 109. o.

Fontos tapasztalatot jelentett a harmadik koalíciós háború. Napóleon a már korábbi években is használt francia hadtestrendszer teljesen letisztítva alkalmazta. Napóleon hadtesteit hadászatiilag és harcászatiilag is rugalmas, jól szervezett és rendkívül hatékony magasabbegységek voltak. Károly főherceg számára ez szolgáltatta mintát. Ha összehasonlítjuk Napóleon 1805-ös és Károly főherceg 1809-es szervezetét, meglepő hasonlóságot találunk. Károly annyival még tovább is ment, hogy a hadtestek könnyűlovasságához¹³⁰ könnyűgyalogyságot is osztott be, ami a francia szervezetből hiányzott.¹³¹ Károly a francia mintát adoptálta, de átgondoltan, építő módon.

A császári–királyi hadseregben a hadtestszervezet 1809-től fogva a háborús hadszervezet alapjává vált. Bár Károly főherceg visszavonult a hadseregnél betöltött minden pozíciójából, reformja mégis a hadsereg szervezete minden ágának meghatározójává vált mintegy negyven éven keresztül.

A francia szövetségben vívott 1812-es oroszországi hadjáratra mozgósított Schwarzenberg-hadtest négy hadosztályból állt.¹³² A beosztás többször változott a hadjárat alatt, de általános elveiben végig megfelelt Károly főherceg fentebb elemzett elveinek. A hadtestnek mindig volt elővédje, kezdetben két dandár két különböző hadosztály kereteiben, és a lovasság zömét egy hadosztályban tartalékban tartották. A gyalogsági zöm ezredei kettesével alkottak dandárt, ezekből két–három alkotott egy hadosztályt. A könnyűgyalogyság egyik része az elővédhez volt beosztva, a többi a gyalogsdandárokhoz.

A Napóleon elleni végső háborúra mobilizált hadseregnek három hadszíntéren kellett felvonulnia. A főserget Csehországban vonták össze, ezen kívül a Duna mentén Bajországgal szemben vonult fel a Dunai Hadsereg, az 1809-ben elcsatolt területekkel és Itáliával szemben a Belső-Ausztriai Hadsereg.¹³³ Méreteit tekintve a főserg szervezete a legalkalmasabb a tanulságok levonására.

A főserg szervezetének kialakításánál továbbfejlesztették Károly főherceg 1809-es rendszerét. A drezdai csatában bevetett hadsereg hadrendjében¹³⁴ figyelhetjük meg ezeket a változásokat. A Csehországi Hadsereget a tulajdonképpeni főserg, valamint a Klenau-hadtest alkotta. A főserget maga a főparancsnok, Schwarzenberg vezette, közvetlen alárendeltségébe két könnyűhadosztályt vezényeltek. Ezek két dandárból, dandáronként egy–három könnyűgyalogos-zászlóaljából (vadász vagy határőr), egy–három könnyűlovasszerezből és egy lovasütegből álltak. A hadsereg gyalogsági főerejét a négy sorhadosztály, valamint a 2. tartalékadosztály jelentette, ezeket három–három dandárból állították össze. A dandárt két gyalogezred alkotta általában két-két zászlóaljjal, illetve egy dandárüteg, a hadosztály így hat gyalogezredből és három ütegből állt, ereje mintegy 12 ezer főt tett ki 24 löveggel. Az 1. tartalékadosztályt hét gránátoszászlóaljából szervezték meg, a 3. tartalékadosztály lényegében könnyűhadosztálynak felel meg a beosztott öt határőrzászlóaljjal és két könnyűlovasszerezzel. A főserghez tartozott egy lovashadtest, amelynek 1. hadosztályát 4 vértés-, 2. hadosztályát egy vértés- és három dragonyos-, 3. had-

¹³⁰ Chandler 1966. 146–147. o. kiemeli a könnyűlovasság hadászati fedező szerepét, de nem szól a könnyűlovasság támaszaként használt könnyűgyalogyságról.

¹³¹ A franciák a kirendelt elővédekhez gyakran rendeltek gyalogságot ideiglenes jelleggel.

¹³² Welden 1870. 5. o., 24–25. o., 66., 116. o.

¹³³ Wlaschütz 1913. 102–103. o.

¹³⁴ Horstenau 1913. 338–351. o.

osztályát két svalizsér- és két huszárezred alkotta, teljes ereje közel 8 ezer lovast tett ki tüzéség nélkül. A főszereg tüzértartalékát 18 üteg alkotta.

A főszereget hadműveletileg két szárnyra osztották. A jobbszárnyba tartozott egy könnyű- két sor, valamint az 1. és 2. tartalékadosztály, a balszárnyba a 3. tartalék- és két sorhadosztály. Láthatjuk, hogy a 3. tartalékadosztály nemcsak szervezete, hanem alkalmazása tekintetében is könnyűadosztály funkcióját látta el. A főszereghez tartozó 2. könnyűadosztály önállóan működött, megtévesztő manővert hajtott végre.

A Klenau-hadtest kicsiben ugyanezen szervezet leképezése. Egy teljes könnyűadosztályt, egy sorhadosztályt, egy két sordandárból álló tartalékadosztályt, egy kétezredes vértedandárból álló lovastartalékot, valamint hat tartaléküteget találunk állományában.

Ez a szervezet Károly főherceg 1809-es beosztásán alapult. A rendelkezésre álló kisebb erők nem engedték meg hat sorhadtest megszervezését, ehelyett lényegében három hadtest került kialakításra, melyek ereje 46, 32 és 30 ezer katona volt, ezt egészítette ki a lovassági, tüzéségi és műszaki tartalékok 15 ezer katonája, valamint az önállóan működő könnyűadosztály.

A hadrend a drezdai hadműveletet követően módosult.¹³⁵ A főszereg megerősítésére rendelt 3. zászlóalj, Landwehrcsapatok, valamint feltöltött lovasosztályok megnövelték az ezredlétszámokat, ezért a sorhadosztályokat átszervezték két dandárosra, így a hadtestek számát is növelni lehetett. A hadseregben két könnyűadosztály közvetlenül a főparancsnoknak volt alárendelve. Ezek egyike két, másika három dandárból állt, a dandárok egy-két könnyűzászlóaljból (határőrök, vadászok) és egy-két lovasezredből és egy lovasütegből szerveződtek. A négy hadtest mindegyikének volt egy saját könnyűdandára önálló hadosztályként. A hadtestek zömét két sorhadosztály alkotta, amelyek két-két dandárból, a dandárok két gyalogezredből (két-három zászlóalj) és egy dandárütegből álltak. Egyedül a 2. hadtest képezett kivételt, amelyben a könnyűdandár egy sordandárral képezett hadosztályt, míg a hadtest másik hadosztálya rendes sorhadosztály volt. A hadtestparancsnok rendelkezésére állt a tüzértartalék egy 12 fontos és egy-két 6 fontos pozícióütege. A hadsereg tartalékhadtestét a gránátoshadosztály, a négy dandárba szervezett nyolc vértesezred, illetve egy háromdandáros sorhadosztály alkotta. A hadsereg tüzértartaléka rendkívül erős volt, 18 ütegből állt.

Az események jelesül bizonyították a változtatások helyességét. Schwarzenberg hadserege könnyedén tudott manővereket végrehajtani, hadműveletileg és harcászatiilag is megfelelő rugalmasságot tanúsított. A főparancsnok személye is kiváló választásnak bizonyult, mivel az alapvetően katona Schwarzenberg¹³⁶ több diplomáciai küldetését is teljesített, így volt gyakorlata a szövetségesekkel való kapcsolattartásban.

Az általa kiépített irányítási struktúra Károly főherceg 1809-es rendszerének továbbfejlesztéseként jött létre, és kiválóan vizsgázott. A hadművelési iroda csak a hadművelési tervezéssel, és kivitelezéssel foglalkozott, így ennek közvetlen irányítási terhére levette a főparancsnok válláról, aki tudta tartani a kapcsolatot az uralkodóval, a többi, szövetséges hadsereg parancsnokságaival, a szövetséges uralkodókkal, így tevékenysége inkább a katonapolitika irányába mozdult el. Ennek a rendszernek, no meg a rugalmas szervezetnek

¹³⁵ *Hoer* 1913. Anhang II. 673–714. o.

¹³⁶ Carl Fürst zu Schwarzenberg (1771–1820) tábornagy, pályaképét lásd: *Hollins* 2004. 13–15. o.

közönhették, hogy a vesztes drezdai csata¹³⁷ után közvetlenül egy remek hadművelettel bekerítették és szétverték Vandamme tábornok erős hadtestét Kulm¹³⁸ mellett, így gyorsan kompenzálták az elvesztett csata hátrányos következményeit.

A Lipcse melletti manőver és a csata¹³⁹ is ennek a struktúrájának eredményeként alakulhatott sikeresen. Napóleont azelőtt sohasem sikerült bekeríteni, pedig nem egy alkalommal harcolt már hasonlóan – számára – hátrányos körülmények között, és mindig sikert tudott elérni. Schwarzenberg hadserege azonban Wachau mellett lekötötte Napoleon seregét, miközben a szövetségesegek Schwarzenberg hívására Napoleon hátába tudtak nyomulni, és eldöntötték a csatát.¹⁴⁰

A császári–királyi hadsereg magasabbegység-szervezete nagyon komoly, alapvető átalakuláson ment át a korszakban. A XVIII. századi vonalszervezettől eljutott a modern hadtestszervezetig. A Károly főherceg által kialakított, majd Schwarzenberg által továbbfejlesztett struktúra alapján fejlődött tovább a későbbi korokban a hadsereg magasabbegység-szervezete.

Békeszervezet

A hadsereg békében nem alkotott magasabbegységeket. A hadsereg csapatnemeire jellemző egységek szervezete felett csupán adminisztrációs és felügyeleti szervek álltak. A legfelsőbb hadügyi irányító intézmény, az Udvari Haditanács¹⁴¹ alárendeltségébe tartoztak a birodalom részei szerint szervezett főhadparancsnokságok, amelyek korszakunkra már teljes mértékben kifejlődtek.¹⁴² Területi alapon szerveződtek, és csaknem minden, a területüket érintő katonai kérdés a hatáskörükbe tartozott.

A hadsereg csapatai nem közvetlenül voltak alárendelve a főhadparancsnokságoknak, hanem egy hierarchián keresztül. Az egységeket dandárokba és hadosztályokba szervezték. Ez a hierarchia azonban adminisztratív, nem pedig operatív jellegű volt. A dandárok és hadosztályok kialakításánál semmiféle figyelmet nem fordítottak a csapatnemekre, sokkal inkább a területi elhelyezkedést vették figyelembe. Ez azonban mégsem jelentette állandó területű hadosztályok és dandárok kialakulását, hanem azok sorozatos improvizációk eredményeként jöttek létre. Hadrakeléskor sosem vették alapul a békeidőben fennálló hierarchiát, hanem mindig teljesen újonnan építették fel a létrejövő hadsereg beosztását. Az 1809-es reform ebben a tekintetben is változást hozott. Károly főherceg már figyelt a békebeli beosztásra igyekezett egynemű dandárokat és hadosztályokat létrehozni. Új hadrendje dandárszinten támaszkodott a békediszlokációra, de magasabb szinten már nem tudott, bár a hadosztályparancsnokok között is találhatunk néhány azonosságot.¹⁴³

¹³⁷ Horsetzky 1905. 239–240. o.; Horstenau 1913. 139–302. o.; Bánlaki 2001. 20. D) IV. B) 4.

¹³⁸ Horsetzky 1905. 240–241. o.; Bánlaki 2001. 20. D) IV. B) 5.

¹³⁹ Hoen 1913. 441–639. o.; Horsetzky 1905. 247–250. o.; Bánlaki 2001. 20. D) IV. B) 6.

¹⁴⁰ Ehhez kapcsolódott Széchenyi István híres lipcsei futárútja. Küldetéséről részletesen lásd a legújabb feldolgozást: Ács Tibor: Katonaként is magyar. Szécsenyi István katonaelete és hadügyi reformeszméi. Budapest, [2009.] 78–92. o.

¹⁴¹ Elnökeit a korszakban lásd: Zivkovic 1976. 3–4. o.

¹⁴² A főhadparancsnokságok alapításának idejére, parancsnokaikra és az átszervezésekre lásd: Zivkovic 1976. 49–71. o.

¹⁴³ Érdemes összehasonlítani az 1809 elején fennállt békediszlokációt (Mayerhoffer-Criste 1907. Anhang II. 616–626. o.) a főszereg hadrendjével (Mayerhoffer-Criste 1907. Anhang XIII. 655–663. o.).

Az 1812–1814-es háborúban azonban már rögtönzések sorát látjuk, ami inkább a birodalom gyenge katonai helyzetének és a szükséges újrafelfegyverzésnek köszönhető.¹⁴⁴

A korszak folyamán ez a békeszervezet mindvégig változatlan maradt, csupán mennyiségi változáson esett át a hadsereg jelentősen emelkedő létszáma miatt. Békeidőben nem minden tábornok teljesített szolgálatot, hosszú szabadságokat adtak ki. Főként a magas arisztokráciára volt jellemző, hogy békében nem viselt beosztást.¹⁴⁵ A békebeli hierarchia ezért meglehetősen gyakran változott.

Háború idején sem maradt a hátország tábornokok híján. A főhadparancsnok gyakran maga is a hadszíntérre ment, ilyenkor helyettesítőt neveztek ki, rendszerint egy alacsonyabb rangú, vagy egy idősebb, harctéri szolgálatra alkalmatlan, esetleg azt nem vállaló tábornokot. A hátországban maradt csapatok ugyanúgy dandárokba és hadosztályokba osztva maradtak.¹⁴⁶ A dandár- és hadosztályparancsnokok többsége rendszerint a hadszíntérre távozott, ami miatt gyakran nyugalmazott tábornokokat alkalmaztak a hátországban.

A békeidőben végrehajtott táborozások, összevonások, vagy hadgyakorlatok alkalmával sem maradt meg a békehadrend, hanem operatív hadrendet szerveztek.

Az 1765 és 1815 közötti korszakban a hadsereg békeszervezete érdemben nem fejlődött. A XVIII. század első felében kialakult rendszer nagyon sokáig nem változott. Ez a változás majd csak a XIX. század második felében következett el, amikor az ezredek utánpótlási körzeteinek megfelelően területalapú dandárokat, hadosztályokat és hadtesteket szerveztek, így a béke- és háborús hadrend már megfelelt egymásnak. Erről azonban a XVIII. és XIX. század fordulóján még szó sem volt. Az ezredek kiegészítési körzetei csakúgy, mint maguk az ezredek önállóak maradtak, csupán adminisztratív és felügyeleti szempontból tartoztak a főhadparancsnokságok alá.

Kitekintés a többi európai nagyhatalom hadseregeire

A porosz, orosz és angol hadseregekben a császári–királyihoz hasonló folyamatként ment végbe a vonalharcászat felbomlása, illetve az azzal járó szervezeti átalakulás. Leggyorsabban az orosz hadsereg reagált. A második koalícióban résztvevő orosz hadsereg még a vonalharcászat szerint működött, szervezetenként egyetlen egységet képezett.¹⁴⁷ 1805-ben azonban már a sokkal nagyobb létszámú haderő hadseregekben, lényegében hadtest-erejű tömbökben került bevetésre, ami az osztrák szervezethez hasonlóan, az átmenetiség minden jegyét magán viselve Austerlitz mellett elővédbe és oszlopokba szervezve harcolt.¹⁴⁸ A hatáskörök özszemosódása és a rendezetlen főparancsnoki viszonyok együtt komoly szerepet játszottak a vereségben.

¹⁴⁴ A témáról lásd: *Wlaschütz*: 1913.

¹⁴⁵ 1808-ban a birodalom hét tábornagyából egy, 31 tábornagyból és lovassági tábornokból 12, a 123 altábornagyból 69 teljesített katonai szolgálatot. *Schematismus der kais. königl. Armée auf das Jahr 1808*. 25–34., 49–53. o.

¹⁴⁶ *Mayerhoffer-Criste* 1907. Anhang XIX. 670–677. o.

¹⁴⁷ Az 1799-ben Itáliában bevetett hadseregről lásd: AFA Karton Nr. 1200. *Italien 1799-5-277.*; AFA Karton Nr. 1202. *Italien 1799-6-550 ¼.*; *Acerbi, Enrico*: *The 1799 Campaign in Italy: General Suvorov's Arrival in Italy* (April 14, 1799). (http://www.napoleon-series.org/military/battles/1799/c_1799l.html mentve: 2011. január 5.)

¹⁴⁸ *Nagy István*: *Az austerlitz csata*. *Aetas*, 16. (2001.) 2. sz. 74–76. o.

Az orosz hadvezetés gyorsan levonta a tanulságot, és 1806-ban már hadosztályokba szervezte csapatait.¹⁴⁹ A gyalogezredek három zászlóaljából álltak, kettesével dandárt alkottak tekintet nélkül a három gyalogsági csapatnemre (muskétások, gránátosok, vadászok), három dandár alkotott egy hadosztályt, amelyhez egy könnyű- és nehézlovasságból álló lovasdandár, valamint egy erős vegyes tüzérdandár került beosztásra. Ezt a rendszert leginkább az 1793–1797-es francia szervezethez lehet hasonlítani. A hadseregnek nem volt tartalék nehézlovassága és tüzérsége, az egyes hadosztályok viszont komplett összefegyvernemiséget mutattak.

Az oroszok honvéddő háborújukra továbbfejlesztették szervezetüket. A kétezredes dandárokat meghagyva a korábbi hadosztályokat átszervezték, két muskétásdandár mellé egy vadászdandárt osztottak be, a tüzérdandár állományát jelentősen csökkentették. A gránátosokból külön hadosztályokat szerveztek. Két-három gyalogshadosztályt alkotott egy hadtestet. A lovasságot két vérteshadosztályba, valamint lovashadtestekbe (vegyesen huszárok, dragonyosok és ulánusok) vonták össze lovastüzérséggel együtt. A franciák ellen két hadsereget szerveztek, amelyekhez erős tartaléktüzérség tartozott.¹⁵⁰ Ez az orosz szervezet már megfelelt Napóleon 1805-ös rendszerének, kellő rugalmasságot és tagoltságot biztosított a hadvezetés számára.

A porosz hadsereg reagált lelassabban a változásokra. Az első koalíciós háborúban természetesen még a korábbi módszereket követték.¹⁵¹ Olyannyira bíztak a II. Frigyes által felépített hadseregben, hogy 1806-ban teljesen elavult módon, a vonalharcászat elveinek megfelelően szervezték meg harcoló seregeiket.¹⁵² A teljes anakronizmust a jénai csatában a Rüchel-hadosztály által végrehajtott ferde harcrendű támadás mutatta.¹⁵³

A poroszok a teljes hadseregreform jegyében 1806 után a magasabbegység-szervezetet is átalakították. A három zászlóaljából álló gyalogezredeket hármassával dandárokbá vonták össze egy üteggel. Négy dandár alkotott egy hadtestet, amelyhez egy vegyes lovasdandár (minden lovassági csapatnem lovastüzérséggel) kapcsolódott egy erős tüzértartalékkal együtt. A porosz szervezet leginkább az 1807-es orosz rendszerhez hasonlatos, hiányzik az egységes lovastartalék csapatnemek szerint szétbontva, illetve hadseregszintű tüzértartalék. Ennél tovább a poroszok nem mentek, de ez a jelentős létszámléonyben vívott 1813¹⁵⁴ és 1815¹⁵⁵ közötti háborúban nem okozott hátrányt.

Az angol hadsereg önmagában sohasem jelentett akkora tömeget, amely az európai szárazföldi hatalmak hadseregéhez lett volna mérhető. Wellington Spanyolországban hadseregét dandárokbá és hadosztályokba szervezte, a gyenge lovasságot egyetlen tömb-

¹⁴⁹ Az 1806 és 1810 között élő orosz szervezetről lásd Robert Goetz kiváló tanulmányát: *Goetz, Robert: Between Inspections and Corps: The Russian Divisional Structure, 1806–1810.* (2002) (http://www.napoleon-series.org/military/organization/c_rusorg10.html mentve: 2010. január 5.); orosz hadrendet az Eylau csatában l.: http://www.napoleon-series.org/military/battles/eylau1/c_eylauoob.html (készítette: *Stephen Millar*, mentve: 2011. január 5.)

¹⁵⁰ Az orosz hadrendet a borogyinói csatában lásd: http://www.napoleon-series.org/military/battles/Borodino/Mikaberidze/OrdersofBattle/c_MikaberidzeOOB1.html (készítette: *Alexander Mikaberidze*, mentve: 2011. január 5.)

¹⁵¹ *Kriege 1905/a.* 263–273. o.; *Kriege 1905/b.* Anhang XVII. 369–370. o.

¹⁵² *Chandler 1993.* 38–46. o.; *Höpfner 1850.* 45–91. o.

¹⁵³ *Chandler 1993.* 61–65. o., *Höpfner 1850.* 406–419. o.

¹⁵⁴ A Lipszénél harcoló porosz hadsereget lásd: *Hoer 1913.* Anhang II. 673–714. o.

¹⁵⁵ *Ploto 1818.* Beilagen XI. 36–55. o.

be vonta össze, tüzérségből képezett tartalékot.¹⁵⁶ Elvei még világosabban látszanak az 1815-ös németalföldi hadseregnél.¹⁵⁷ Gyalogoshadoszályait két hadtestben fogta össze, elkülönítette a nehéz- és könnyűlovasságot, erős tüzértartalékot képezett. Wellington teljes mértékben megértette a hadművészet változásait és hadserege tulajdonságaira kiválóan tudta ezeket adaptálni.

Párhuzamba állítva a császári–királyi hadsereg fejlődését a franciák ellenségeit alkotó orosz, porosz és angol hadseregekkel, látszik, hogy a császári–királyi hadsereg fejlődése ezekkel időben nagyságrendileg együtt, a francia elvek adoptálásával történt. A folyamat azonban itt lehet a legalaposabban szemügyre venni, mivel a Habsburg Birodalom állt a legtöbb ideig hadban a franciákkal. Érdekes azonban megfigyelni, hogy a legnagyobb kényszerítő erő is itt hatott a modernizálásra, mégis egy olyan hatalom, Oroszország hadserege reagált a leggyorsabban, amely a legkevesebb időt töltötte hadban a franciákkal a négy legnagyobb hadsereggel rendelkező nagyhatalom közül.

RÖVIDÍTÉSEK

AFA	Österreichisches Staatsarchiv (Wien), Kriegsarchiv, Feldakten, Alte Feldakten
AFA Stand und Dienstabellen	AFA Stand- und Dienstabellen (Teilbestand)
AFA Ordres de Bataille	AFA Ordres de Bataille (Teilbestand)
A hadművészet 1974.	A hadművészet középkori és újkori klasszikusai. A bevezető tanulmányt írta: <i>Rázsó Gyula</i> . Budapest, 1974.
<i>Alombert – Colin</i> 1902.	<i>Alombert, P.-C. – Colin, J.</i> : La campagne de 1805 en Allemagne. Tome deuxième. Paris, 1902.
<i>Angeli</i> 1896/a.	<i>Angeli, Moriz Edlen von</i> : Erzherzog Carl von Österreich als Feldherr und Heeresorganisator. I. Band – 1. Hälfte. Wien und Leipzig, 1896.
<i>Angeli</i> , 1897/b.	<i>Angeli, Moriz Edlen von</i> : Erzherzog Carl von Österreich als Feldherr und Heeresorganisator. V. Band. Wien und Leipzig, 1897.
Ausgewählte Schriften 1894/a.	Ausgewählte Schriften Weiland seiner Kaiserlichen Hoheit des Erzherzogs Carl von Oesterreich. Viertes Band. Wien und Leipzig, 1894.
Ausgewählte 1893/b.	Ausgewählte Schriften Weiland seiner Kaiserlichen Hoheit des Erzherzogs Carl von Oesterreich. Dritter Band. Wien und Leipzig, 1893.
<i>Bánlaci</i> 2001.	<i>Bánlaci József</i> : A magyar nemzet hadtörténelme. Budapest, 2001. (CD ROM) ¹⁵⁸
<i>Broucek – Peball</i> 2000.	<i>Broucek, Peter – Peball, Kurt</i> : Geschichte der österreichischen Militäthistoriographie. Köln–Weimar–Wien, 2000.
<i>Castle</i> 2003.	<i>Castle, Ian</i> : Austerlitz 1805 The fate of empires. Osprey Publishing Campaign 101. Oxford, 2003.
<i>Chandler</i> 1966.	<i>Chandler, David</i> : The campaigns of Napoleon. London, 1966.

¹⁵⁶ Wellington hadseregének hadrendjét 1809. április 27-én 1.: http://www.napoleon-series.org/military/battles/c_britarmy5.html (készítette: *Ron McGuigan*, mentve: 2011. január 5.)

¹⁵⁷ *Ploto* 1818. Beilagen X. 28–36. o.

¹⁵⁸ A CD ROM nem tartalmazza az eredeti kötetek oldalszámait, ezért csak a fejezetekre hivatkozom.

- Chandler* 1993. *Chandler, David G.*: Jena 1806. Napoleon destroys Prussia. Osprey Publishing, Campaign 20. London, 1993.
- Clausewitz* 1857. *Clausewitz, Carl von*: Vom Kriege. Zweite Auflage. Dritter Band. Berlin, 1857.
- Clausewitz* 1917. *Clausewitz, Károly*: A háborúról. Budapest, 1917.² (Ford.: *Báró Hazai Samu*, első kiadása: Budapest, 1892.)
- Correspondance 1866. *Correspondance de Napoléon Ier*. Tome deux-neuvième. Paris, 1866.
- Criste* 1904. *Criste, Oskar*: Kriege unter Josef II. Wien 1904.
- Déprez* 1908. *Déprez, Eugène*: Les Volontaires nationaux (1791–1793). Paris, 1908.
- Desbrière – Sautai* 1907. *Desbrière, Édouard – Sautai, Maurice*: La Cavalerie pendant la Revolution du 14 juillet 1789 au 26 juin 1794 la crise. Paris–Nancy, 1907.
- Duffy* 2003. *Duffy, Christopher*: Sieben Jahre Krieg 1756–1763. Wien, 2003.
- Erzherzog Karl* 1806. [*Erzherzog Karl*:] Grundsätze der höhern Kriegs-Kunst für die Generäle der österreichischen Armee. Wien, 1806.¹⁵⁹
- Erzherzog Karl* 1893/a. [*Erzherzog Karl*:] Beiträge zum praktischen Unterrichte im Felde für die Offiziere der österreichischen Armee. In: Ausgewählte Schriften Weiland seiner Haiserlichen Hoheit des Erzherzogs Carl von Oesterreich. Erster Band. Wien und Leipzig, 1893. 87–219. o.¹⁶⁰
- Erzherzog Karl* 1893/b. [*Erzherzog Karl*:] Grundsätze der Strategie erläutert durch die Darstellung des Feldzuges von 1796 in Deutschland. I. Theil. In: Ausgewählte Schriften Weiland seiner Haiserlichen Hoheit des Erzherzogs Carl von Oesterreich. Erster Band. Wien und Leipzig, 1893. 221–343. o.
- Erzherzog Karl* 1893/c. [*Erzherzog Karl*:] Grundsätze der Strategie erläutert durch die Darstellung des Feldzuges von 1796 in Deutschland. II. Theil. In: Ausgewählte Schriften Weiland seiner Haiserlichen Hoheit des Erzherzogs Carl von Oesterreich. Zweiter Band. Wien und Leipzig, 1893.
- Guibert* 1772/a. [*Guibert, Jacques-Antoine-Hyppolyte Comte de*:] Essai général de tactique. Tome premier. Londres, 1772.
- Guibert* 1772/b. [*Guibert, Jacques-Antoine-Hyppolyte Comte de*:] Essai général de tactique. Tome second. Londres, 1772.
- Hochedlinger* 2005. *Hochedlinger, Michael*: Erzherzog Karl und die Reform des Österreichischen Heerwesens 1801–1809. In: Kaisertum Österreich 1804–2004 Europe en armes. Wien, 2005. 38–63. o.
- Hoen* 1913. *Hoen, Maximilian Ritter von*: Befreiungskrieg 1813 und 1814. Einzelldarstellungen der entscheidenden Kriegsergebnisse. Band V. Feldzug von Leipzig. Wien 1913.
- Hoen – Kerchnawe* 1910. *Hoen, Maximilian Ritter von – Kerchnawe, Hugo*: Kriege unter der Regierung des Kaisers Franz. Krieg 1809. IV. Band. Aspern. Wien, 1910.
- Hoen – Veltzé* 1908. *Hoen, Maximilian Ritter von – Veltzé, Alois*: Kriege unter der Regierung des Kaisers Franz. Krieg 1809. II. Band. Italien. Wien, 1908.
- Hollins* 2000. *Hollins, David*: Marengo 1800 Napoleon's day of fate. Osprey Publishing, Campaign 70. Oxford, 2000.

¹⁵⁹ Károly főherceg válogatott írásai között lásd: [*Erzherzog Karl*:] Beiträge zum praktischen Unterrichte im Felde für die Offiziere der österreichischen Armee. In: Ausgewählte Schriften Weiland seiner Haiserlichen Hoheit des Erzherzogs Carl von Oesterreich. Erster Band. Wien und Leipzig, 1893. 1–85. o.; magyarul részlete: A hadművészet 1974. 486–506. o.

¹⁶⁰ A „Beiträge” eredetileg 1806 és 1813 között nyolc füzetben jelent meg, amelyből 1825-ben kétkötetes kiadványt szerkesztettek. A válogatott írásaiban közölt kiadást használtam.

- Hollins* 2004. *Hollins, David*: Austrian Commanders of the Napoleonic Wars 1792–1815. Osprey Publishing, Elite 101. Oxford, 2004.
- Horsetzky* 1905. *Horsetzky, Adolf von*: Kriegsgeschichtliche Übersicht der wichtigsten Feldzüge in Europa seit 1792. Wien, 1905.⁷
- Horstenau* 1913. *Horstenau, Edmund Glaise von*: Befreiungskrieg 1813 und 1814. Einzeldarstellungen der entscheidenden Kriegsereignisse. Band III. Feldzug von Dresden. Wien, 1913.
- Höpfner* 1850. *Höpfner, Eduard v.*: Der Krieg von 1806 und 1807. Erster Theil. Erster Band. Berlin, 1850.
- Jomini* 1819. *Jomini, [Antoine Henri, Baron de]*: Histoire critique et militaire des guerres de la Revolution. Tome Troisième. Paris, 1819.
- Jomini* 1820. *Jomini, [Antoine Henri, Baron de]*: Histoire critique et militaire des guerres de la Revolution. Tome Cinquième. Paris, 1820.
- Jomini* 1838/a. *Jomini, [Antoine-Henri] Baron de*: Précis de l'art de la guerre. Ire partie. Paris, 1838.¹⁶¹
- Jomini* 1838/b. *Jomini, [Antoine-Henri] Baron de*: Précis de l'art de la guerre. IIe partie. Paris, 1838.
- Jomini* 1862. *Jomini, [Antoine-Henri] Baron de*: The art of war. Philadelphia, 1862.¹⁶²
- Jomini* 1881. *Jomini, [Antoine-Henri Baron de]*: Abriss der Kriegskunst. Berlin, 1881.¹⁶³
- Kocsis* 1985. Válogatás burzsoá hadtudományi írásokból. Szerk.: *Dr. Kocsis Bernát*. Budapest, 1985.
- Kriege* 1905/a. Kriege unter der Regierung des Kaisers Franz. Krieg gegen die französische Revolution 1792–1797. I. Band. Einleitung. Wien, 1905.
- Kriege* 1905/b. Kriege unter der Regierung des Kaisers Franz. Krieg gegen die französische Revolution 1792–1797. II. Band. Feldzug 1792. Wien 1905.
- Lloyd* 1781. *Lloyd, [Henry Humphrey Evans:]* Continuation of the history of the late war in Germany, between the King of Prussia, and the Empress of Germany and her allies, Part II. London, 1781.¹⁶⁴
- Mayerhoffer – Criste* 1907. *Mayerhoffer von Vedropolje, Eberhard – Criste, Oskar*: Kriege unter der Regierung des Kaisers Franz. Krieg 1809. I. Band. Regensburg. Wien, 1907.
- Mem* Österreichisches Staatsarchiv (Wien), Kriegsarchiv, Feldakten, Kriegswissenschaftliche Mémoires
- Nagy-L.* 2006. *Nagy-L. István*: A Belasó-Ausztriai Hadsereg és a főparancsnokság kérdése. Pápai Múzeumi Értesítő, 11. Pápa, 2006. 265–283. o.

¹⁶¹ Jomini munkáját teljes egészében nem fordították le magyar nyelvre. Első részleges fordítása (*Jomini: A hadviselés alapelveiről. Szemelvények a XIX. századi burzsoá katonai teoretikusainak és szakíróinak műveiből* I. Szerk.: *dr. Ólvedi Ignác*. Oroszból ford.: *Németh Gyula*. ZMKA Belső kiadvány. Budapest, 1973.) nem az eredeti kiadást, hanem az orosz fordítást (!) használta, ezért nem tekinthetjük megbízhatónak. A második, *Perjés Géza* kiváló fordítása is csak részleteket tartalmaz a második francia kiadás alapján: A hadművészet 1974. 568–622. o.; ugyanezen szöveg a fordító megjelölése nélkül: *Kocsis* 1985. 271–322. o.

¹⁶² Jomini első angol nyelvű fordítása, kiadása óta számos kiadást megért. Nyelvhaznátát modernizálva, de az eredeti fordítást felhasználva legújabb kiadása: *Jomini, Antoine Henri de*: The art of war. Rockville, 2007.

¹⁶³ Az angolhoz hasonlóan máig az első 1881-es, Boguslawski-féle fordítás modernizált változatát használják, legújabb kiadása: *Jomini, Antoine Henri*: Abriss der Kriegskunst. Zürich, 2009.

¹⁶⁴ A kötet első kiadása a szerző nevének feltüntetése nélkül „Vol. I.” kötetmegjelöléssel 1766-ban Londonban jelent meg.

- Napoléon* 1823/a. *Napoléon*: Dix sept notes sur l'ouvrage intitulé: Considérations sur l'art de la guerre. Notes I.–VI. In: *Montholon, [Charles Tristan] Comte de*: Mémoires pour servir à l'histoire de France, sous Napoléon, écrits a Sainte-Hélène. Tome Premier. Francfort sur le Mein, 1823. 185–246. o.¹⁶⁵
- Napoléon* 1823/b. *Napoléon*: Dix sept notes sur l'ouvrage intitulé: Considérations sur l'art de la guerre. Notes VII–XVIII. In: *Montholon, [Charles Tristan] Comte de*: Mémoires pour servir à l'histoire de France, sous Napoléon, écrits a Sainte-Hélène. Tome Deuxième. Paris-Berlin–Francfort s. l. M., 1823.; Notes VII–XVIII.: 1–163. o.
- Napoléon* 1823/c. *Napoléon*: Seventeen notes On the Work intituled „Considerations ont he Art of War;” printed at Paris in 1816. Note I–VI. In: *Montholon, [Charles Tristan] Count de*: Momoirs of the History of France during the reign of Napoleon. Historical Miscellanies. Vol. I. London, 1823. 233–306. o.
- Napoléon* 1823/d. *Napoléon*: Seventeen notes On the Work intituled „Considerations ont he Art of War;” printed at Paris in 1816. Note VII–XVIII. In: *Montholon, [Charles Tristan] Count de*: Momoirs of the History of France during the reign of Napoleon. Historical Miscellanies. Vol. II. London, 1823. 1–195. o.
- Napoléon* 1823/e. *Napoléon*: Siebzehn Anmerkungen zu dem Werke: Betrachtungen über die Kriegskunst, vom General Rogniat. I–VI. In: *Montholon, [Charles Tristan Marquis de:]* Denkwürdigkeiten zur Geschichte Frankreichs unter Napoleon. Erster Theil. Berlin, 1823. 141–198. o.
- Napoléon* 1823/f. *Napoléon*: Siebzehn Anmerkungen zu dem Werke: Betrachtungen über die Kriegskunst, vom General Rogniat. VII–XVIII. In: *Montholon, [Charles Tristan Marquis de:]* Denkwürdigkeiten zur Geschichte Frankreichs unter Napoleon. Zweiter Theil. Berlin, 1823. 1–132. o.
- Ploto* 1818. *Ploto, Carl von*: Krieg des verbündeten Europa gegen Frankreich im Jahre 1815. Berlin, 1818.
- Porth* 1877. *Porth*: Schlacht bei Neerwinden 18. März 1793. *Mitteilungen des k. k. Kriegsarchivs*, 1877. 329–382.
- Rauchensteiner* 1994. *Rauchensteiner, Manfred*: Die Schlacht von Aspern am 21. und 22. Mai 1809. Militärgeschichtliche Schriftenreihe, Heft 11. Wien, 1994.⁵
- Rauchensteiner* 1997. *Rauchensteiner, Manfred*: Die Schlacht bei Deutsch Wagram am 5. und 6. Juli 1809. Militärgeschichtliche Schriftenreihe Heft 36. Wien, 1997.⁴
- Schels* 1820. *Schels, J. B.*: Der Feldzug der kaiserlich-österreichischen und der alliirten Armeen in den Niederlanden im Jahre 1794. Dritter Abschnitt. 3. *Oesterreichische Militärische Zeitschrift*, 1820. Erster Band. 3–61. o.¹⁶⁶
- Tóth-Barbalics* 2002. *Tóth-Barbalics Veronika*: Sok hűhó Münchenért (Harc a bajor örökség körül 1778–79-ben). *Sic Itur ad Astra*, 2002/2–3 85–149. o. Budapest, 2002.

¹⁶⁵ Napoléon memoárjainak Montholon által lejegyzett hat kötetét 1823-ban egyszerre három nyelven: eredetiben franciául, fordításban angolul (csak öt kötet került kiadásra) és németül adták ki. Magyarul, Perjés Géza fordításában az első nyolc megjegyzés megjelent: A hadművészet 1974. 392–462. o.; Rogniat eredeti szövegeinek idézése és a fordító megjelölése nélkül, de az előzővel megegyező szöveget közöl: *Kocsis* 1985. 31–71. o. A „tizenhét megjegyzés” első hat megjegyzése az első kötet végén, a hetedikől tizennyolcadik (összegzés) megjegyzések a második kötet elején találhatóak. A jegyzetekben mind a négy kiadott nyelv köteteire hivatkozom.

¹⁶⁶ Schels munkája nyolc részben látott napvilágot 1818 és 1820 között, a hivatkozott a hatodik rész.

- Welden* 1870. *Welden, Ludwig Freiherr von: Der Feldzug der Oesterreicher gegen Rußland im Jahre 1812. Wien, 1870.*
- Wlaschütz* 1913. *Wlaschütz, Wilhelm: Befreiungskrieg 1813 und 1814. Einzeldarstellungen der entscheidenden Kriegsereignisse. Band II. Österreichs entscheidendes Machtaufgebot 1813. Wien 1913.*
- Zachar* 1990. *Zachar József. Csatak, hadvezérek, katonák a XVIII. században. Budapest, 1990.*
- Zivkovic* 1976. *Zivkovic, Georg: Alt-Österreichs Heerführer. [Wien, 1976.] Kézirat a Kriegsarchiv könyvtárában, II-61456 jelzet alatt.*

István Nagy-L.

THE LARGE-UNIT ORGANISATION OF THE IMPERIAL AND ROYAL ARMY 1765–1815

Summary

The Imperial and Royal Army had two major reform periods between 1765 and 1815. During the first period, marked by the names of Joseph II and General Lacy, the total unification of the army's units was achieved, and conscription system was introduced in the Hereditary Lands. The second period, lead by Archduke Charles, saw the transformation of the army's operational system, and introduced a new warfare.

Parallel with the reforms, the large-unit system of the army was also reorganised, and this process can be divided into three periods. The first period was the time of line formation, lasting until the end of the anti-Ottoman wars. In this system the supra-unit organisation of the army was characterised by the schematism of line formation. The army generally marched and lined up for battle in one block, the formations commanded by the generals were part of the battle array only.

The first three Coalition Wars were a time of transition. Changes in French warfare forced the till-then one and only operational unit to break up to several parts, thus urging the slow transformation of the large-unit organisation of the army. This process did not have a schedule yet and was not without dead-ends. The development of advance guard played a major role in this transformation.

Arduke Charles's last reform in 1809 was the integration of the army into permanent corps with precisely designed organisation. This step considerably increased the efficiency of the army, played a major role in the victories of 1809, and became the base of further development.

The Imperial and Royal Army transformed its operational system and large-unit organisation parallel with other European armies. It did not copied the French example, but adapted to its own character. The paper examines this adaptation, keeping the judgement of the most eminent representatives of warfare in mind.

István Nagy-L.

ORGANISATION DES GRANDES UNITÉS DE L'ARMÉE IMPÉRIALE
ET ROYALE 1765–1815

Resumé

L'armée impériale et royale connut deux périodes de réformes importantes entre 1765 et 1815. La première période, menée par Joseph II et le maréchal Lacy, fut caractérisée par l'unification complète des unités de l'armée et la mise en place d'un système de recrutement basé sur le recensement dans les Provinces héréditaires. Lors de la deuxième période des réformes, dirigée par l'archiduc Charles, le système tactique de l'armée fut transformé avec la mise en œuvre de la tactique de la colonne d'attaque.

Parallèlement aux réformes, l'organisation des grandes unités de l'armée se transforma en trois étapes. La première fut l'époque de la tactique de la ligne de file qui dura jusqu'à la fin des guerres turques : l'organisation des grandes unités de l'armée fut alors déterminée par le caractère schématique de l'ordre de bataille en ligne de file. En général, l'armée marcha et se déploya en un seul bloc, les formations commandées par les généraux ne constituèrent qu'une partie de l'ordre de bataille.

Les trois premières guerres de coalition formèrent une période de transition. L'évolution de l'art militaire français provoqua la décomposition de l'unité d'opération militaire jusqu'alors unique et, de ce fait, la réorganisation lente et sinueuse des grandes unités de l'armée dans laquelle le développement de l'avant-garde joua un rôle déterminant.

En 1809, la dernière réforme de l'archiduc Charles divisa l'armée en corps d'armée permanents dont l'organisation fut définie de façon précise, ce qui améliora considérablement l'efficacité de l'armée, joua un rôle majeur dans les victoires de 1809 et jeta les bases des développements futurs.

L'armée impériale et royale transforma son système d'opérations militaires et l'organisation de ses grandes unités en même temps que les armées européennes. Toutefois le modèle français ne fut pas copié, mais adapté. L'étude examine en effet cette adaptation à la lumière de l'avis de figures illustres de la science militaire.

István Nagy-L.

DIE ORGANISATION DER HÖHEREN EINHEIT DER KAISERLICH-
KÖNIGLICHEN ARMEE
1765–1815

Resümee

Die kaiserlich-königliche Armee erlebte in der Zeit zwischen 1765 und 1815 zwei bedeutende Reformperioden. Im Laufe der ersten Periode, die durch die Namen Josephs II. und des Generals Lacy gekennzeichnet ist, wurde die vollständige Vereinheitlichung der Armeeeinheiten erzielt. Zudem wurde in den Erbländern das auf Zusammenschreibung basierende Heeresergänzungssystem eingeführt. Die zweite Periode wurde von Erzherzog Karl geleitet. Dies bedeutete die Umgestaltung des taktischen Systems der Armee, die Einführung der Kolonnen-Stürmer-Taktik.

Parallel zu den Reformen wurde auch die Organisation der höheren Einheit der Armee umgestaltet, wobei sich drei Zeitabschnitte unterscheiden lassen. Die erste Periode, die bis zum Ende des Türkenkrieges dauerte, war die Zeit der Lineartaktik. In diesem System wurde die Organisation

der Armee über der Einheitsebene vom schematischen Charakter der Lineartaktik bestimmt. Die Armee marschierte und stellte sich im Allgemeinen in einem Block zur Schlacht auf; die von den Generälen kommandierten Formationen bildeten lediglich einen Teil der Schlachtordnung.

Die ersten drei Koalitionskriege bildeten eine Übergangsphase. Die Veränderungen der französischen Kampfkunst zwangen heraus, dass die bis dato einzige Operationseinheit auf mehrere Teile zerfiel und sich die – damals noch nicht programmatische – Organisation der höheren Einheit der Armee langsam und nicht ohne Sackgassen veränderte. Dabei spielte die Entwicklung der Vorhut eine bestimmende Rolle.

Erzherzog Karl teilte im Jahre 1809 – als letzte Reform seinerseits – die Armee in ständige Korps mit genau ausgearbeiteter Organisation. Dies erhöhte die Effizienz der Armee in bedeutendem Maße, spielte bei den Erfolgen im Jahre 1809 eine wichtige Rolle und wurde zur Grundlage der weiteren Entwicklung.

Die kaiserlich-königliche Armee änderte ihr Operationssystem und ihre Organisation der höheren Einheit parallel zu den europäischen Armeen. Das französische Muster wurde nicht kopiert, sondern maßgeschneidert adaptiert. Die Studie untersucht die Adaptation, wobei sie sich die Meinung der hervorragendsten Vertreter der Militärwissenschaft als Maßstab vor Augen hält.

НАДЬ Л. ИШТВАН

ШТАТНАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ ОБЪЕДИНЕНИЙ ИМПЕРАТОРСКОЙ КОРОЛЕВСКОЙ АРМИИ

Резюме

Императорская королевская армия в период с 1765 по 1815 годы пережила два значительных периода реформ. В первый период, связанный с именем Иосифа II и генерала Лаца в армии была осуществлена полная унификация воинских частей, а в закрепленных навечно за Венгрией провинциях была введена система пополнения армии посредством переписи населения. Вторым периодом реформ руководил эрц-герцог Карол, что было связано с введением способа колонна-боец.

Параллельно с реформами была преобразована также штатная организация соединений армии, которую можно разбить на три периода. Первый период – эпоха линейной тактики – длился до конца турецкой войны. В этой системе была установлена штатная организация армии выше звена части. Она характеризовалась схематичностью линейного боевого порядка. Армия, как правило, маршировала (передвигалась) и выстраивалась на поле боя в одной единственной колонне. Формирования, которыми командовали генералы, составляли лишь часть боевого порядка (строя)

Первые три коалиционные войны явились переходным периодом. Изменения во французском военном искусстве вынудили разбить единственную до сих пор оперативную часть на несколько составных частей. И таким образом привели к медленному преобразованию армии – пока еще не согласно программе и не свободного от некоторых тупиковых форм – однако совершенствование авангардной обороны играло определяющую роль.

Реформы эрц-герцога Карла 1809 года в последнюю очередь коснулись армии, которая была разделена на корпуса с точно разработанной, постоянной штатной организацией. Это значительно увеличило эффективность армии, сыграло серьезную роль в боевых успехах, достигнутых в 1809 году, и послужило основой для дальнейшего развития.

Императорская королевская армия параллельно с европейскими армиями преобразовала свою оперативную систему и боевую организацию соединений. Французский пример был не скопирован, а адаптирован к собственным потребностям. Автор статьи анализирует эту адаптацию, учитывая при этом мнение наиболее уважаемых представителей военной науки.

TARTALOM

ELŐSZÓ	3
--------------	---

TANULMÁNYOK

NAGY-L. ISTVÁN	A császári–királyi hadsereg magasabbegység- szervezete 1765–1815	5
FARKAS KATALIN	Perczel Mór az emigrációban	41
MAKAI ÁGNES – – SALLAY GERGELY PÁL – – SOLYMOSI JÓZSEF	„Szigorúan titkos!” A Magyar Népköztársaság háborús kitüntetései	91

KÖZLEMÉNYEK

JUHÁSZ BALÁZS	Olasz–magyar vezénylesek és tanulmányutak a két világháború között	133
MARKÓ GYÖRGY	Az 1942-es „újvidéki” razziaival kapcsolatban újnan előkerült dokumentumok forrásértékéről	175

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

ROSONCZY ILDIKÓ	Egy orosz ezredes, A. K. Baumgarten 1849-es naplója	191
SOMOGYI GRÉTA GERMUSKA PÁL	Dósa Elek: Marosszék	238
	A Magyar Népköztársaság karhatalmi intézkedéseinek terve, 1956	269

MŰHELY

KISS BALÁZS	Somogyi bakák nótája	279
TULIPÁN ÉVA	Egy életben maradt és egy ismeretlen „hősi halott” ...	285

NEKROLÓG

TÓTH FERENC	Búcsú Hervé Coutau-Bégarie professzortól	291
-------------	--	-----

SZEMLE

JOHN AND PATRICIA CARMAN	Bloody Meadows. Investigating Landscapes of Battle (<i>Polgár Balázs</i>)	293
VLADIMÍR SEGEŠ (ET AL)	Slovakia Military Chronicle (<i>Kiss Balázs</i>)	294
MARIOS PHILIPPIDES – – WALTER K. HANAK	The Siege and Fall of Constantinople in 1453. Historiography, Topography, and Military Studies	

	<i>(Veszprémy Márton)</i>	297
VÉGH FERENC	Egerszeg vár és város a 17. században <i>(Dominkovits Péter)</i>	300
JOHN STOYE	Die Türken vor Wien. Schicksalsjahr 1683 <i>(Kincses Katalin Mária)</i>	303
MÉSZÁROS KÁLMÁN	Források Esze Tamás kuruc brigadéros életéhez és Tarpa Rákóczi-kori történetéhez. Első kötet: 1694–1706. Második kötet: 1707–1709. <i>(Bagi Zoltán Péter)</i>	307
ANDREJ FATYEJEV	Világostól – Krímig. Egy magyarbarát orosz huszártiszt emlékeiből <i>(Rosonczy Ildikó)</i>	310
DEÁK ÁGNES	A koronás Wargha. Egy kettős ügynök Kossuth és a császári rendőrség szolgálatban <i>(Farkas Katalin)</i>	313
SEBESTYÉN MIHÁLY	Időtár I., II., III. Marosvásárhely történeti kronológiája <i>(Somogyi Gréta)</i>	316
ERICH KÖRNER– – LAKATOS	Horthy Miklós. Bruchstücke und Ergänzungen <i>(Balla Tibor)</i>	319

CONTENTS

ELŐSZÓ	3
--------------	---

STUDIES

ISTVÁN NAGY-L.	The Large-Unit Organisation of the Imperial and Royal Army 1765–1815	5
KATALIN FARKAS	Mór Perczel in Exile	41
ÁGNES MAKAI – – GERGELY PÁL SALLAY – – JÓZSEF SOLYMOSSI	‘Strictly Confidential!’ War Medals of the Hungarian People’s Republic	91

PUBLICATIONS

BALÁZS JUHÁSZ	Italian–Hungarian Attachments and Study Trips between the Two World Wars	133
GYÖRGY MARKÓ	On the Authenticity of Some Newly-Found Documents in Connection with the 1942 ‘Novi Sad’ Raid.....	175

SOURCE PUBLICATIONS

ILDIKÓ ROSONCZY	Russian Colonel A. K. Baumgarten’s Diary from 1849	191
GRÉTA SOMOGYI	Elek Dósa: Marosszék	238
PÁL GERMUSKA	Plan of Armed-Force Measures of the Hungarian People’s Republic, 1956.....	269

WORKSHOP

BALÁZS KISS	Song of Soldiers from Somogy County.....	279
ÉVA TULIPÁN	A ‘Heroic Dead’ from Köztársaság tér who Stayed Alive.....	285

NECROLOGY

FERENC TÓTH	Farewell from Professor Hervé Coutau-Bégarie	291
-------------	--	-----

REVIEW

JOHN AND PATRICIA CARMAN VLADIMÍR SEGEŠ (ET AL)	Bloody Meadows. Investigating Landscapes of Battle (<i>Balázs Polgár</i>)	293
	Slovakia Military Chronicle (<i>Balázs Kiss</i>)	294

MARIOS PHILIPPIDES – – WALTER K. HANAK	The Siege and Fall of Constantinople in 1453. Historiography, Topography, and Military Studies (<i>Márton Veszprémy</i>).....	297
FERENC VÉGH	The Fortress and Town of Egerszeg in the 17th Century (<i>Péter Dominkovits</i>)	300
JOHN STOYE	Die Türken vor Wien. Schicksalsjahr 1683 (<i>Katalin Mária Kincses</i>)	303
KÁLMÁN MÉSZÁROS	Sources on Kuruc Brigadier Tamás Esze's Life and on the Rákóczi-Era History of Tarpa. Volume I: 1694–1706. Volume II: 1707–1709. (<i>Zoltán Péter Bagi</i>)	307
ANDREJ FATYEJEV	From Világos to the Crimean. Memories of a Pro-Hungarian Russian Husar Officer (<i>Ildikó Rosonczy</i>).....	310
ÁGNES DEÁK	The Crowned Wargha. A Double Agent in the Service of Kossuth and the Imperial Police (<i>Katalin Farkas</i>).....	313
MIHÁLY SEBESTYÉN	Repository of Time I, II., III. Historical Chronology of Marosvásárhely (<i>Gréta Somogyi</i>)	316
ERICH KÖRNER – – LAKATOS	Horthy Miklós. Bruchstücke und Ergänzungen (<i>Tibor Balla</i>).....	319

TABLE DES MATIÈRES

ELŐSZÓ	3
ÉTUDES	
ISTVÁN NAGY-L.	Organisation des grandes unités de l'armée impériale et royale 1765–1815 5
KATALIN FARKAS	Mór Perczel dans l'émigration 41
ÁGNES MAKAI – GERGELY PÁL SALLAY – JÓZSEF SOLYMOSI	« Hautement confidentiel ! » Les décorations de guerre de la République populaire de Hongrie 91
PUBLICATIONS	
BALÁZS JUHÁSZ	Affectations et voyages d'étude italo-hongrois entre les deux guerres mondiales..... 133
GYÖRGY MARKÓ	Sur l'authenticité des documents récemment découverts concernant la rafle « de Novi Sad » de 1942 175
PUBLICATIONS DE SOURCES	
ILDIKÓ ROSONCZY	Un colonel russe. Le journal de 1849 de A. K. Baumgarten 191
GRÉTA SOMOGYI	Elek Dósa : Marosszék 238
PÁL GERMUSKA	Plan des mesures policières de la République populaire de Hongrie, 1956 269
ATELIER	
BALÁZS KISS	Chant de simples soldats du département de Somogy 279
ÉVA TULIPÁN	Un « mort pour la patrie » de la place de la République qui resta en vie 285
NÉCROLOGIE	
FERENC TÓTH	Adieu au professeur Hervé Coutau-Bégarie 291
REVUE	
JOHN AND PATRICIA CARMAN	Bloody Meadows. Investigating Landscapes of Battle (<i>Balázs Polgár</i>) 293
VLADIMÍR SEGEŠ (ET AL)	Slovakia Military Chronicle (<i>Balázs Kiss</i>) 294

MARIOS PHILIPIDES – WALTER K. HANAK	The Siege and Fall of Constantinople in 1453. Historiography, Topography, and Military Studies (<i>Márton Veszprémy</i>)	297
FERENC VÉGH	Le château et la ville d'Egerszeg au 17 ^e siècle (<i>Péter Dominkovits</i>).....	300
JOHN STOYE	Die Türken vor Wien. Schicksalsjahr 1683 (<i>Katalin Mária Kincses</i>).....	303
KÁLMÁN MÉSZÁROS	Sources complémentaires sur la vie du brigadier kouroutz Tamás Esze et l'histoire de Tarpa à l'époque Rákóczi. Premier volume : 1694–1706 Deuxième volume: 1707–1709 (<i>Zoltán Péter Bagi</i>)	307
ANDREI FATIEIEV	De Világos – à la Crimée. Des souvenirs d'un officier de hussard russe hungarophile (<i>Ildikó Rosonczy</i>)	310
ÁGNES DEÁK	Wargha « à la couronne », un agent double au service de Kossuth et de la police impériale (<i>Katalin Farkas</i>).....	313
MIHÁLY SEBESTYÉN	Chronologie de l'histoire de Marosvásárhely [Târgu Mures] I, II et III (<i>Gréta Somogyi</i>).....	316
ERICH KÖRNER– LAKATOS	Miklós Horthy. Bruchstücke und Ergänzungen (<i>Tibor Balla</i>).....	319

INHALT

ELŐSZÓ	3
--------------	---

TANULMÁNYOK

ISTVÁN NAGY-L.	Die Organisation der höheren Einheit der kaiserlich-königlichen Armee 1765–1815	5
KATALIN FARKAS	Mór Perczel in der Emigration	41
ÁGNES MAKAI – GERGELY PÁL SALLAY – JÓZSEF SOLYMOSI	„Streng vertraulich!“ Die Kriegsdekorationen der Ungarischen Volksarmee	91

MITTEILUNGEN

BALÁZS JUHÁSZ	Italienisch-ungarische Kommandierungen und Studienreisen in der Zwischenkriegszeit.....	133
GYÖRGY MARKÓ	Über den Quellenwert der neu aufgetauchten Dokumente im Zusammenhang mit der Razzia in „Neusatz“ im Jahre 1942	175

QUELLENPUBLIKATIONEN

ILDIKÓ ROSONCZY	Tagebuch eines russischen Obersten, A. K. Baumgarten, aus dem Jahre 1849	191
GRÉTA SOMOGYI	Elek Dósa: Marosszék.....	238
PÁL GERMUSKA	Der Entwurf der Ordnungsmaßnahmen der Ungarischen Volksarmee, 1956.....	269

WERKSTATT

BALÁZS KISS	Das Lied von Wehrmännern aus dem Komitat Somogy....	279
ÉVA TULIPÁN	Ein am Leben gebliebener „Heldentoter“ vom Köztársaság tér.....	285

NEKROLOG

FERENC TÓTH	Abschied von Professor Hervé Coutau-Bégarie.....	291
-------------	--	-----

RUNDSCHAU

JOHN AND PATRICIA CARMAN	Bloody Meadows. Investigating Landscapes of Battle (<i>Balázs Polgár</i>).....	293
VLADIMÍR SEGEŠ (ET AL.)	Slovakia Military Chronicle (<i>Balázs Kiss</i>)	294

MARIOS PHILIPPIDES – WALTER K. HANAK	The Siege and Fall of Constantinople in 1453. Historiography, Topography, and Military Studies (<i>Márton Veszprémy</i>).....	297
FERENC VÉGH	Die Burg von Egerszeg und die Stadt im 17. Jahrhundert (<i>Péter Dominkovits</i>).....	300
JOHN STOYE	Die Türken vor Wien. Schicksalsjahr 1683 (<i>Katalin Mária Kincses</i>).....	303
KÁLMÁN MÉSZÁROS	Quellen zum Leben des Kurutzenbrigadiers Tamás Esze und der Geschichte von Tarpa im Zeitalter von Ferenc II. Rákóczi. Band I: 1694–1706. Band II: 1707–1709. (<i>Zoltán Péter Bagi</i>).....	307
ANDREJ FATYEJEV	Von Világos (Wilagosch) bis Krim. Aus den Erinnerungen eines russischen Husarenoffiziers, der den Ungarn gegenüber freundlich gesinnt war (<i>Ildikó Rosonczy</i>).....	310
ÁGNES DEÁK	Wargha mit Krone. Ein Doppelagent im Dienst von Lajos Kossuth und der kaiserlichen Polizei (<i>Katalin Farkas</i>).....	313
MIHÁLY SEBESTYÉN	Zeitspeicher I., II., III. Historische Chronologie von Marosvásárhely (Neumarkt am Mieresch) (<i>Gréta Somogyi</i>).....	316
ERICH KÖRNER– LAKATOS	Horthy Miklós. Bruchstücke und Ergänzungen (<i>Tibor Balla</i>).....	319

СОДЕРЖАНИЕ

ELŐSZÓ	3
--------------	---

СТАТЬИ

НАДЬ Л. ИШТВАН	Организация соединений императорско-королевской армии 1765-1815	5
ФАРКАШ КАТАЛИН	Перцель Мор в эмиграции	41
МАКАИ АГНЕСЬ – ШАЛЛАЙ ГЕРГЕЙ ПАЛ – ШОЙМОШИ ЙОЖЕФ	Строго секретно. Военские награды Венгерской Народной Республики.....	91

ПУБЛИКАЦИИ

ЮХАС БАЛАЖ	Итальянско-венгерские командировки и научные поездки в период между двумя мировыми войнами	133
МАРКО ДЬЕРДЬ	Об архивной ценности как источников документов, вновь обнаруженных в связи с облавой в провинции Новый Сад в 1942 годц	175

ПУБЛИКАЦИИ ИСТОЧНИКОВ

РОШОНЦИ ИЛЬДИКО	Дневник русского полковника А. К. Баумгартена от 1849 года.....	191
ШОМОДЬ ГРЕТА	Доша Элек – Марошсек.....	238
ГЕРМУШКА ПАЛ	План мероприятий по обеспечению общего порядка в Венгерской Народной Республике, 1956 год.	269

МАСТЕРСКАЯ

КИШ БАЛАЖ	Походная песня пехотинцев из области Шомодь.....	279
ТУЛИПАН ЕВА	„Погибший смертью храбрых” на площади Республики	285

НЕКРОЛОГ

ТОТ ФЕРЕНЦ	Прощание с профессором Эрве Кутто-Бегари.....	291
------------	---	-----

ОБЗОР

JOHN AND PATRICIA CARMAN	Bloody Meadows. Investigating Landscapes of Battle (<i>Полгар Балаж</i>).....	293
ВЛАДИМИР ШЕГЕШ (ET AL) МАРИОС ФИЛИППИДЕС - ВАЛЬТЕР К. ХАНАК	Slovakia Military Chronicle (<i>Киши Балаж</i>)..... The Siege and Fall of Constantinople in 1453. Historiography Topography, and Military Studies (<i>Веспреми Мартон</i>).....	294 297
ВЕГ ФЕРЕНЦ	Крепость и город Эгерсег в 17-ом столетии (<i>Доминкович Петер</i>).....	300
ДЖОН СТОЙЕ	Die Türken vor Wien. Schicksalsjahr 1683 (<i>Кинчеш Каталин</i>).....	303
МЕСАРОШ КАЛЬМАН	Источники – материалы из жизни куруца Эсэ Тамаш и его истории в кружке Тарпа Ракоци. Первый том,1694-1706. Второй том,1 707–1709 (<i>Баги Золтан Петер</i>).....	307
АНДРЕЙ ФАТЕЕВ	От Вилагоша До Крыма. Из воспоминаний русского гусарского офицера, друга венгров. (<i>Рошонци Ильдико</i>).....	310
ДЕАК АГНЕШ	Коронованный Варга. Двойной шпион на службе Кошуту и императорской полиции (<i>Фаркаш Каталин</i>).....	313
ШЕБЕШТЬЕН МИХАЙ	Хранилище времени I, II, III. Историческая хронология города Марошвашархей. (<i>Шомоды Грета</i>).....	316
ЭРИХ КЁРНЕР ЛАКАТОШ	Хорти Миклош. Отрывки из книги и дополнения. (<i>Балла Тибор</i>).....	319